

Derleme Sözlüğü'nün Tanıklarındaki Deyimler**Idioms in the examples of the Derleme Sözlüğü***Ensar Alemdar******Özet**

Son dönemde, farklı kaynaklardaki deyimleri ele alan veya Türkçedeki deyimler ile farklı dillerdeki benzer unsurların karşılaştırıldığı pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, *Derleme Sözlüğü* ndeki deyimler üzerine de çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu çalışmalar bahse konu sözlükte madde başı olan deyimler üzerinedir. *Derleme Sözlüğü* nde kelimelerin yanı sıra deyimler de madde başı olarak kaydedilmiş ve bazı maddelerde tanık cümlelere de yer verilmiştir. Söz konusu tanıklar içerisinde deyimler mevcut olmakla birlikte bu deyimlerden birçoğu eserde madde başı olarak kaydedilmemiştir. Bu yönüyle, *Derleme Sözlüğü* ndeki tanıklarda yer alan deyimlerin tespit edilmesi önemlidir. Bu sebeple, çalışmamızda, *Derleme Sözlüğü* nün tanıklarındaki deyimler tespit edilerek hususi olarak bölge ağızları deyim hazinesine, umumi olarak da Türk deyim hazinesine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmamızda, *Derleme Sözlüğü* nün tanıklarındaki deyimler; *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*'le ve *Türkçe Sözlük* başta olmak üzere edebî dildeki deyimleri muhtevi kaynaklarla karşılaştırılmış, bunlar liste hâlinde verilmiş ve gerekli yerlerde ilgili deyim altında bahse konu deyimlere ve ilgili maddeye ait hususiyetlere dair izahlara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Derleme Sözlüğü*, deyim, tanık, ağız.

Abstract

Recently, many studies have been written on idioms in different sources, or comparing idioms in Turkish with similar elements in different languages. In this context, although studies have been carried out on the idioms in the *Derleme Sözlüğü*, these studies are on the idioms that are the lexical entry in the lexicon. In addition to words, idioms are also recorded as lexical entries in the *Derleme Sözlüğü* and example sentences are also included in some articles. Although there are idioms in these examples, many of these idioms have not been recorded as a lexical entry in the work. In this respect, it is important to identify the idioms in the examples in the *Derleme Sözlüğü*. For this reason, in our study, it is aimed to contribute to the idiom treasury of regional dialects in particular and to the Turkish idiom treasury in general by determining the idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü*. In our study, the idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü* have been compared with the *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* and the sources containing idioms

* Geliş Tarihi: 24.12.2024 / Kabul Tarihi: 17.01.2025

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, ensaralemdar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0682-5594.

in literary language, especially the *Türkçe Sözlük*, and these are listed and explanations about the idioms and the features of the relevant article are given under the relevant idiom where necessary.

Keywords: *Derleme Sözlüğü*, idiom, example, dialect.

Extended Abstract

Idioms, which have also been met with the concepts of 'ıstılah' and 'tabir' in the past, were handled together with proverbs under the title of 'durûb-i emsâl' and 'atalar sözü' in the Ottoman period. In the later period, the need to make a distinction between these two language elements was felt and lexicons of proverbs and idioms were written, and then idiom lexicons were written independently.

In the recent period, many studies have been written that deal with idioms in different sources from the oldest Turkish works to divans and historical texts, or that compare idioms in Turkish with similar elements in different languages. In this context, studies on idioms in the *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* have also been conducted. However, these studies are on the idioms that are included in the *Derleme Sözlüğü* as lexical entries.

In the *Derleme Sözlüğü*, idioms as well as words are also recorded as the lexical entries and example sentences are also included in some of the lexical entries. Although there are idioms in these examples, many of the idioms in the examples are not recorded as a lexical entry in the work in question. In this respect, it is important to identify the idioms in the examples in *Derleme Sözlüğü*. For this reason, in our study, it is aimed to contribute to the regional dialects in particular and to the Turkish idiom treasury in general by determining the idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü*.

Within the scope of the study, 572 idioms in the example sentences were identified by scanning the entire, *Derleme Sözlüğü*. The identified idioms were firstly compared with *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler (BAAD)* and then with the sources containing idioms in literary language, especially the *Türkçe Sözlük*, which contains the vocabulary in literary language. As a result of this comparison, it was seen that 25 of the 572 idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü* were found in the *BAAD* in the same or similar form, and 121 of them, including those with pronunciation differences as dialectal features, were found in the *Türkçe Sözlük* in the same way.

In our study, a list of idioms identified from the example sentences of the *Derleme Sözlüğü* is included. In this list, titled 'Idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü*' and containing 451 items, the idioms identified from the examples of the *Derleme Sözlüğü*, which are not included as an item in the *Derleme Sözlüğü* and which are not common with the *Türkçe Sözlük*, are listed in alphabetical order.

According to the findings of our study, the characteristics of the idioms in the example sentences in the *Derleme Sözlüğü* and the items containing these idioms are briefly as follows: It has been determined that some of the idioms recorded in the *Derleme Sözlüğü* as the lexical entry are made with missing words. It was determined that the definitions of some idioms in the *Derleme Sözlüğü* were made in such a way that they were limited only to the example. It has been determined that the definitions of some items in the *Derleme Sözlüğü* are not clear and comprehensible. It has been determined that the definitions of some of the items in the *Derleme Sözlüğü* express the meaning

of the word in the idiom in the example rather than the meaning of the word in question. It has been determined that some items and examples in the *Derleme Sözlüğü* do not match. It has been determined that some words which are not used in the form or meaning in which they are used in the relevant sentence and which are not used in the literary language are not included in the *Derleme Sözlüğü* as lexical entries. It has been determined that some of the idioms identified from the examples of the *Derleme Sözlüğü* are recorded as proverbs in the sources. It has been determined that some of the idioms in the examples of the *Derleme Sözlüğü* are included in proverbs. Among the idioms identified from the examples of the *Derleme Sözlüğü*, there are examples where two idioms are used intertwined. One of the examples in the *Derleme Sözlüğü* in which idioms are used is a couplet of Eşref-zâde 'Abdu'llâh er-Rûmî.

Giriş

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği” (TDK, 2011, s. 651) şeklinde tarif edilen deyim kavramı, bazı güncel Türkçe sözlüklerde olduğu gibi, geçmişte de “ıstılah” (Ayverdi, 2011, s. 529) ve “tabir” (Ayverdi, 2011, s. 1184; TDK, 2011, s. 2239) kavramlarıyla da karşılanmıştır. Bununla birlikte, deyimler, Osmanlı döneminde “durûb-i emsâl” ve “atalar sözü” başlığı altında atasözleriyle birlikte ele alınmıştır. Örneğin, Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınmış ve isimlerinde bahse konu ifadeler kullanılmış olan eserlerden Vâcid'in *Durûb-i Emsâl*inde “ağzında bakla ıslanmamak” (1275, s. 5) deyimi, Ahmed Vefik Paşa'nın *Türki Durûb-i Emsâl - Atalar Sözü*nde “at başı beraber” (1288, s. 2) deyimi ve Şinâsî'nin *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye*'sinde “aralarından su sızmamak” (1302, s. 18) deyimi gibi pek çok deyim atasözleri ile birlikte ilgili eserlerde kaydedilmiştir. Daha sonraki dönemde ise bu iki dil unsuru arasında bir ayrıma gitme gereği hissedilerek atasözleri ve deyimler sözlükleri ve sonrasında da müstakil olarak deyim sözlükleri kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, atasözleri ve deyimler arasında ayırım yapılarak ayrı ayrı listeler hâlinde verildiği ilk çalışma Sadi G. Kırımlı tarafından hazırlanmış olan *Atalar Sözü* adlı eser olup (Tezcan Aksu vd., 2022, s. 71) Feridun Fazıl Tülbetçi'nin *Türk Atasözleri ve Deyimleri* adlı eseri, atasözleri ve deyimlerin karışık olarak sıralandığı; Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* ise ayrı ayrı listelendiği eserlere örnektir (Soykut, 1974, s. 8).

Tarihî seyr içerisinde deyimlerin müstakil bir konu olarak önemini arttırdığı, deyimler ile ilgili yapılmış olan gerek lisansüstü gerekse makale ve kitap düzeyindeki çalışmaların fazlalığından anlaşılmaktadır. Son dönemde, eldeki en eski Türkçe eserlerden divanlara ve tarihî metinlere kadar farklı kaynaklardaki deyimleri ele alan veya Türkçedeki deyimler ile farklı dillerdeki benzer unsurların karşılaştırıldığı pek çok çalışma kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, mevcut eserlerdeki deyimlerin tespitinin ve son dönemde özellikle “*Derleme Sözlüğü*’ne katkılar” başlığı altında farklı bölge ağızlarından yapılan yeni derlemelerin Türk deyim hazinesinin tespiti ve zenginleştirilmesi açısından mühim olduğu aşikârdır.

Deyimler, mecazlı yapıları itibarıyla kelimelerin mana hudutlarını genişleten unsurlardır; zira yeni durumlar o durumu kısa ve öz şekilde ifade eden yeni deyimlerin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Bu yönüyle deyimler, dilin zenginliğini gösterdiği gibi canlılığının da bir işaretidir. Ayrıca; deyimler, sadece manaları itibarıyla değil yapıları ve içerdikleri kelimelerin hususiyetleri itibarıyla da mühim unsurlardır. Örneğin, çalışmamıza konu tanık cümleler içerisinde yer alan “derdi terpeşmek” (TDK, 1982, s. 4754) deyimindeki “terpeşmek” kelimesi /p/-/r/ göçüşmesine örnektir. Yine tanıklarda yer alan “eli horansız” (TDK, 1974, s. 2408) ifadesindeki “horan” kelimesinin “oran” kelimesinden geldiği (*horan* < *oran* (TDK, 1971, s. 3005)) ve bu yönüyle *hayva* (TDK, 1974, s. 2321) < *ayva* < *âbî* (Steingass, 1892, s. 11) ve *helbet* (TDK, 1974, s. 2330) < *elbet* < *al-battata* (Fîrûzâbâdî, 1268, s. 291) örneklerindeki gibi Anadolu ağızlarında ön seste /h/ türemesi örneği olduğu anlaşılmaktadır. Başka örnekte ise “toz toparmak” deyimindeki “toparmak” kelimesinin “koparmak” kelimesinden geldiği (*topar*-<*kop-Ar*) ve bu yönüyle de *kakmak* ‘gagalamak’ (TDK, 1975, s. 2605), *takmak* ‘gagalamak’ (TDK, 1978, s. 3810) ve *kapmak* ‘yakalamak’ (TDK, 2011, s. 1310), *tapmak* ‘kapmak, yakalamak’ (TDK, 1978, s. 3828) örneklerinde olduğu gibi /k/-/t/ değişimine örneklik teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere, yukarıda yer verilen bu ve benzeri örnekler için, bölge ağızlarından derlenen deyimler daha geniş ve çeşitlilik arz eden bir hazine hüviyetindedir. Bu sebeple, yukarıda zikredilen “toparmak” kelimesi gibi tanıklarda geçtiği hâlde *Derleme Sözlüğü*’nde madde başı olmayan kelimeler de dikkate alındığında, özellikle bölge ağızlarından deyimlerin derlenmesi, Türkçe kelime hazinesinin yanı sıra Türk deyim hazinesinin tespiti ve zenginleştirilmesi açısından da mühim olduğu söylenebilir.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde kelimelerin yanı sıra deyimler de madde başı olarak kaydedilmiş ve bazı madde başlarında tanık cümlelere de yer verilmiştir. Söz konusu tanıklar içerisinde deyimler de mevcuttur. Bununla birlikte, tanıklar içerisinde yer alan deyimlerden birçoğu bahse konu eserde madde başı olarak kaydedilmemiştir. Bu yönüyle, *Derleme Sözlüğü*’ndeki tanıklarda yer alan deyimlerin tespit edilmesi mühimdir.

Derleme Sözlüğü’ne katkı sunan veya söz konusu eserdeki maddeleri konu alan pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları *Derleme Sözlüğü*’ndeki deyimleri ele almaktadır. Söz konusu çalışmalardan biri de Aysun Kanmaz tarafından hazırlanmış olan *Derleme Sözlüğü’nde Deyimlerin Tematik Sınıflandırılması ve Haritalandırılması* adlı doktorluk tezidir. Bahse konu çalışmada, *Derleme Sözlüğü*’nde yer alan toplam 5163 deyim tespit edilmiş, bunlar 10 ana başlık ve 172 alt başlıktan oluşacak şekilde temalara göre sınıflandırılmış ve ilgili deyimler Türkiye haritası üzerinde ve aranabilir bir şekilde deyimatlası.ktu.edu.tr adresi üzerinden erişime açılmıştır (Kanzmaz, 2023, s. 1-2). Bahse konu çalışmada tespit edilen 5163 deyim, *Derleme Sözlüğü*’nün madde başlarında yer alan deyimlerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

Derleme Sözlüğü, yalnızca muhtevi olduğu madde başları ve bu madde başlarının tarifleri açısından değil, verilen tariflerin daha iyi anlaşılabilmesi için kaydedilmiş tanık cümleleri açısından da mühim bir eserdir. Bu sebeple çalışmamızda, *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarında yer alan deyimler tespit edilerek hususi olarak bölge ağızları deyim hazinesine, umumi olarak da Türk deyim hazinesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında, *Derleme Sözlüğü*'nün tamamı taranarak tanık cümlelerde yer alan 572 deyim tespit edilmiştir. Tespit edilen deyimler, kullanılışları kimi bölgelere özgü olan atasözlerini ve deyimleri ihtiva eden bir eser olması dolayısıyla, öncelikle *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler (BAAD)* ile daha sonra da edebî dildeki söz varlığını içeren *Türkçe Sözlük* başta olmak üzere edebî dildeki deyimleri muhtevi kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Söz konusu karşılaştırma neticesinde, *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarındaki 572 deyimden 25'inin aynı ya da benzer biçimiyle *BAAD*'de, 121'inin ise, ağız özelliği olarak telaffuz farklılıkları içerenler de dâhil olmak üzere, aynı şekilde *Türkçe Sözlük*'te yer aldığı tespit edilmiştir.

***Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarından deyimlerin seçilmesi**

Çalışmamız neticesinde, *Derleme Sözlüğü*'ndeki tanık cümlelerden tespit edilen deyimler liste hâlinde verilirken gerekli yerlerde ilgili deyimden altında bahse konu deyim ve ilgili maddeye ait hususiyetlere dair izahlara da yer verilmiştir. Çalışmamıza dâhil edilen ve edilmeyen deyimler ile ilgili hususlar ve deyimlerin altında yer verilen izahlar şu çerçevededir:

Derleme Sözlüğü'nün tanıklarında yer alan deyimlerin bazıları aslında sözlükte madde başı olarak da yer almaktadır. Örneğin “çentici” maddesinin “eli sebeplidir, ocaktan çenticidir o” (TDK, 1978, s. 1140) şeklindeki tanık cümlesinde yer alan “eli sebepli” deyimini ‘eli uğurlu, tuttuğu, giriştiği işten iyi sonuç alınan (kimse)’ (TDK, 1972a, s. 1718) manası ile *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak da mevcuttur. Bu sebeple, çalışmamızda, tanıklarda yer almakla birlikte madde başı olarak da kaydedilmiş olan deyimler, tanıklardaki deyimler listesi oluşturulurken dikkate alınmamıştır.

Derleme Sözlüğü'nde madde başı olarak yer alan bir deyimden ilgili madde başında kaydedilen manası ile sözlükteki herhangi bir tanık cümle içerisindeki manası farklı ise söz konusu deyim dikkate alınmış ve tanıklardaki deyimler listesine dâhil edilmiştir. Örneğin, *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer alan “pehle kurmak” deyimini ‘birisini kendine yaşıtı bilmek’ (TDK, 1977, s. 3420) manası ile kaydedilmiştir. Buna karşın, ‘güreş’ manasında olduğu kaydedilen “pehle (I)” maddesindeki “ayı ile pehle kurulmaz” (TDK, 1977, s. 3420) tanık cümlesinde söz konusu deyimden ‘güreşmek’ veya ‘yarışmak, boy ölçüşmek’ şeklinde farklı bir manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

***Derleme Sözlüğü*'ndeki madde başlarının ve tariflerin hususiyetleri**

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı deyimlerin tariflerinin yalnızca tanık cümleye hasredilecek şekilde yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin, *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer alan “tefi geçmek” deyimini, “bizim çayır гаранfillerinin tefi geçti” tanık cümlesinden hareketle ‘bitkilerin çağı geçmek, tavı geçmek’ (TDK, 1978, s. 3858) şeklinde, yani sadece bitkilere hasredilerek tarif edilmiştir. Bununla birlikte, “tefi geçmek” deyimini, ‘zararlı şeylerin varlığı’ manası ile kaydedilen “tef (I)” maddesinde “çok şükür tırtılın tefi geçti” (TDK, 1978, s. 3858) tanık cümlesinde geçmektedir. Zikredilen benzer biçimler birlikte ele alındığında, “bizim çayır гаранfillerinin tefi geçti” ve “çok şükür tırtılın tefi geçti” tanık cümlelerindeki “tefi geçmek” deyiminin her iki tanıkta da ‘bulunduğu zaman sona ermek, mevsimi geçmek’ manasında anlaşılması mümkündür. Bununla birlikte, çalışmamızda, *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer alan deyimlerden farklı tanıklarda aynı manada anlaşılabilenler, tarifinin doğru bir şekilde kaydedilmemiş olduğu düşünülse dahi, çalışmamızdaki listeye dâhil edilmemiştir.

Derleme Sözlüğü'nde madde başı olarak kaydedilen deyimlerin bazılarının eksik kelimelerle madde başı yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin, “sankabak olmak” maddesinin ‘başı şişmek, anlayışı azalmak’ manasında olduğu kaydedilmiş ve tanık cümle olarak “kalabalıkta başım sankabak oldu” (TDK, 1978, s. 3538) ifadesine yer verilmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde yer verilen tariftan da tanıktan da “sankabak olmak” maddesi için verilen tarifin “başı sankabak olmak”ın tarifi olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi eksik kelimelerle madde başı yapıldığı anlaşılan deyimler, tespit edebildiğimiz diğer biçimleri ile çalışmamızdaki listeye eklenmiştir.

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı madde başlarına ait tariflerin açık olmadığı tespit edilmiştir. Örneğin, kelimenin benzer biçimi olan “kottaz” maddesinde ‘kendini beğenen, kibirli’ (TDK, 1982, s. 4566) manası ile kaydedilmiş olmakla birlikte “kottaz” maddesi ‘fodul gibi kel ile birlikte kullanılır’ (TDK, 1982, s. 4567) şeklinde manası ifade edilmeden sadece hangi kelime ile birlikte kullanıldığı belirtilerek kaydedilmiştir.

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı madde başlarına ait tariflerin ilgili kelimenin manasından ziyade söz konusu kelimenin tanıktaki deyim içerisinde kazandığı manayı ifade ettiği belirlenmiştir. Örneğin, “varmak (II)” maddesi ‘iyice anlamak’ manasıyla kaydedilmiş ve tanık olarak da “aklım varmadı” (TDK, 1979, s. 4092) ifadesine yer verilmiştir. Bununla birlikte, “varmak” kelimesi için verilen tarifin “aklı varmak”ın tarifi olduğu anlaşılmaktadır.

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı madde başları ile tanık cümledeki örneklerin uyuşmadığı tespit edilmiştir. Örneğin, ‘kin, kızgınlık, öfke’ manasıyla kaydedilmiş olan “kici (I)” maddesinin “erkek deve gibi kicileyip durur” (TDK, 1975, s. 2869) şeklindeki tanık cümlesi “kicilemek” kelimesinin örneği olmalıdır.

Derleme Sözlüğü'ndeki bazı madde başlarında yer verilen tanık cümleler içerisinde geçen ve ilgili cümlede kullanıldığı biçim veya mana ile edebî dilde de kullanılmayan

bazı kelimelerin *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer almadığı tespit edilmiştir. Örneğin, “bekmez (II)” maddesinde yer verilen “gafana daşı yandırısam bekmezini akıdırın vallâ” (TDK, 1982, s. 4452) tanık cümlesinde ‘vurmak’ manasında kullanıldığı anlaşılan “yandırmak” kelimesi söz konusu mana ile *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer almamaktadır.

Tespit edilen deyimlerin hususiyetleri

Derleme Sözlüğü'nün tanık cümlelerinden tespit edilen deyimlerden bazılarının kaynaklarda atasözü olarak kaydedildiği saptanmıştır. Örneğin, tanıklar içerisinde yer alan (TDK, 1978, s. 3579) ve *Türkçe Sözlük*'te de bulunan (TDK, 2011, s. 840) “eyere de gelir semere de” deyimini; Aksoy'un eserinde (1993, s. 651) ve *BAAD*'de (TDK, 2016, s. 325) deyim olarak yer alsa da Tezcan Aksu vd. tarafından atasözü olarak kaydedilmiştir (2022, s. 250).

Derleme Sözlüğü'nün tanık cümlelerindeki deyimlerden bazılarının atasözlerinin içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Örneğin, “tıktığı ile alışveriş, cıdık ile iş görme” (TDK, 1968, s. 896) atasözünde “iş görmek” deyimini ve “yerilen yer tutar” (TDK, 1979, s. 4251) atasözünde “yer tutmak” deyimini yer almaktadır.

Derleme Sözlüğü'nün tanık cümlelerinden tespit edilen deyimler arasında, iki deyim iç içe kullanıldığı örnekler mevcuttur. Örneğin, “atıp tutmak” deyimini ‘yüksek laflar etmek, büyük işler yapacağını söylemek, abartmalı konuşmak’ (Aksoy, 1993, s. 487; TDK, 2011, s. 188) manasında, “yüksekten atmak” deyimini ise ‘yapamayacağı şeyleri yapabilmiş gibi söylemek’ (Aksoy, 1993, s. 953; TDK, 2011, s. 2623) manasında edebî dilde kullanılmaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde “yüksekten atıp tutuyordu, hanım gelince ofun sofun oldu” (TDK, 1977, s. 3266) tanık cümlesinde yer alan “yüksekten atıp tutmak” deyiminin de söz konusu iki deyim gibi ‘abartmalı konuşmak, yapamayacağı şeyleri yapabilirmiş gibi söylemek’ manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Derleme Sözlüğü'nde yer verilen ve içerisinde deyim kullanılan tanık cümlelerden birinin Eşref-zâde ‘Abdu’llâh er-Rûmî’ye ait bir beyit olduğu tespit edilmiştir. ‘Yüklenmek’ manasındaki “ürünmek (II)” maddesinde “günah yükünü arkama üründüm, aciz toprağına yüzüm süründüm” (TDK, 1979, s. 4072) şeklinde kaydedilen beytin aslı şu şekildedir: günâh yükünü arçama uruban / ‘ac toprağına yüzüm sürüben (Eşref-zâde ‘Abdu’llâh er-Rûmî, 1307, s. 73).

Deyim listelerinin hazırlanmasında takip edilen usul

Derleme Sözlüğü'nün tanık cümlelerinden tespit edilen deyimleri muhtevi listeye aşağıda yer verilmiştir. “*Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarındaki deyimler” başlıklı ve 451 maddeyi muhtevi bu listede; *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarından tespit edilen, *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer almayan ve *Türkçe Sözlük*'le ortak olmayan deyimler, abece sırasıyla liste hâlinde verilmiştir. Söz konusu listede bahse konu deyimlerin yer aldığı madde başı, manası ve tanık cümlesi kaydedilmiştir. Bahse konu deyimlerin *Bölge*

Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler'de, *Derleme Sözlüğü*'nde, *Türkçe Sözlük*'te ve deyimler ile ilgili kaynak eserlerde yer alan ilgili biçimi de bu bilgilerin altına eklenmiştir. Ayrıca, ilgili deyimlerin altında söz konusu deyim, deyim benzer biçimlerine ve ilgili maddeye dair izahlara da yer verilmiştir.

Çalışmamızda, *Derleme Sözlüğü*'nün tanık cümlelerinden tespit edilen deyimler *Türkçe Sözlük*'teki deyimlerle karşılaştırılırken manası aynı olup kelime farklılıkları içeren deyimler benzer olarak kabul edilmiş ve bu deyimler “*Derleme Sözlüğü*’nün tanıklarındaki deyimler” listesine dâhil edilmiştir. *Derleme Sözlüğü*’nün tanıkları ile *Türkçe Sözlük*'te aynı şekilde yer alan ve *aj-aç*, *şivemek-sıvamak*, *tevriye-terbiye* örneklerindeki gibi aynı kelimenin bölge ağızları ile edebî dildeki farklı biçimlerine sahip deyimler ise ortak olarak kabul edilmiş söz konusu listeye dâhil edilmemiştir.

***Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarındaki deyimler**

1. aba partalı gibi

partal (III) büyük, iri parça (genellikle kar için): Kar **aba partalı gibi** yağıyor (1977, s. 3401)¹.

2. Aç buldu da alaaç mı kaldı?

alaaç yarı aç: **Aç buldu da alaaç mı kaldı?** (1963, s. 170).

Aç buldu da alaaç mı kaldı (2016, s. 234). *Aç buldu da alaaç mı kaldı* (Albayrak, 2009, s. 90).

3. açlıktan göğnü göğermek

göğermek (IV) çok acıkmak (mecazen): **Açlıktan göğnüm göğerd**i (1972b, s. 2130).

“göğermek” maddesindeki tarif “açlıktan göğnü göğermek”in tarifi olmalı.

açlıktan gözü (gözleri) dönmek (kararmak) (2011, s. 21).

4. adam diksen tutmak

pençek toprak verimli toprak: Aldığım tarla pençek topraktır, **adamı diksen tutar** (1977, s. 3425).

5. adarı dolmak

adar (II) müddet, mühlet, zaman: Bizim paranın **adarı doldu** (1963, s. 64).

zamanı dolmak (2011, s. 2641).

6. ağarıya gitmek

ağarı çok uzak, sonsuz: **Ağarıya gitsin** (1982, s. 4407).

1 Bu bölümde, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından neşredilmiş olan *BAAD* (2016), *Derleme Sözlüğü* (1963-1982), *Tarama Sözlüğü* (1967, 1969b, 1971) ve *Türkçe Sözlük*'ten (2011) yapılan alıntılarda TDK ibaresi tekrar edilmemiş ve yalnızca ilgili eserlerin yayın yılları ve sayfa numaraları gösterilmiştir.

7. **ağgın gitmek**

ağgın aşırı: Ağgın gitmek (1982, s. 4407).

ağgın gitmek (2016, s. 237), *aşırı gitmek* (2011, s. 175).

8. **ağız burun ellemek**

desbaha hemen, birdenbire: Hasan Osman'a **ağız burun elledi**, Osman desbaha gahdı getti (1969a, s. 1436).

9. **ağzı havaklı**

havaklı yüksekte konuşan, olmayacak şeyler isteyen: Onunla pazarlık olmaz, **ağzı havaklı** (1974, s. 2307).

“havaklı” maddesindeki tarif “ağzı havaklı”nın tarifi olmalı.

10. **ağzı kılalı**

kılalı (II) kavga ve gürültü etmeye hazır olan kimse, öfkeli: Ahmet'in **ağzı kılalı** ona uymaya gelmez (1975, s. 2792).

“kılalı” maddesindeki tarif “ağzı kılalı”nın tarifi olmalı.

11. **ağzı yaf yaf etmek**

yaf yaf etmek (I) bir şeyi çok istemek, aramak: Görmüyor musun, **ağzı yaf yaf ediyor** (1979, s. 4115).

Madde başı “ağzı yaf yaf etmek” olmalı.

12. **ağzına dada çalmak**

dada (IV) birini oyalamak, kandırmak için söylenen tatlı söz, gösterilen iyilik, verilen yiyecek: Bu söze inanmam **ağzıma dada çalıyor** (1969a, s. 1317).

dadak çalmak (2016, s. 293), *ağzına bir parmak bal çalmak* (2011, s. 45).

13. **ağza sığar söylemek**

sayır bayır saçma sapan, anlamsız: Ne sayır bayır danışersan, **ağzına sığar söyle** ehay (1978, s. 3559).

14. **ağzından kudubuk akmak**

kudubuk yalan, kandırıcı söz: **Ağzından kudubuk akıp durur** (1975, s. 2990).

15. **ağzını burnunu camurlamak**

camurlamak katlayıp bir araya getirmek: Ola, şunun **ağzını burnunu camurla** da gel (1968, s. 854).

16. **ak pak olmak**

uçkunmak (II) korkmak, ürkmek: Çocuk öyle uçkunmuş ki **ak pak olmuş** (1979, s. 4021).

17. **aklı başından pıtmak**

pıtmak fırlamak, gitmek: **Aklım başımdan pıttı** (1977, s. 3450).

aklı başından gitmek (2011, s. 63).

18. **aklı horasan**

horasan (II) eksik, normal olmayan (akıl için): Bu adamın **aklı horasan** (1974, s. 2409).

aklı kısa (2016, s. 242), *aklı kıt* (2011, s. 70).

19. **aklı taplamak**

taplamak bir işin olabileceğine inanmak, akli yatmak: Nihayet bu işi yapacağına **aklı tapladı** (1978, s. 3827).

aklı yatmak (2011, s. 63).

20. **aklı varmak**

varmak (II) iyice anlamak: **Aklım varmadı** (1979, s. 4092).

“varmak” maddesindeki tarif “aklı varmak”ın tarifi olmalı.

aklı ermek (2011, s. 63).

21. **aklının tutargası olmamak**

tutarga (II) temelli ve düzenli durum, kararlılık: **Aklımın tutargası yok** (1978, s. 3999).

aklının ayarını bozmak (2011, s. 65).

22. **Aksaya giyer ilikli, sandığı altın kilitli.**

aksaya beyaz gömlek: **Aksaya giyer ilikli, sandığı altın kilitli** (1963, s. 161).

23. **ala keklik gibi sekmek**

ala (II) al karışık, allı: **Ala keklik gibi sekiyor** (1982, s. 4412).

keklük gibi (2011, s. 1379).

24. **alını aldırarak, gülünü soldurmak**

alını aldırarak güzellik ve gençliğini kaybetmek: **Alımı aldırarak, gülümü soldurdum** (1963, s. 219).

Alımı aldım, morumu soldurdum (2016, s. 245). *Alımı aldırarak, morumu soldurdum; ille ille mavili* (Albayrak, 2009, s. 138), *alı alına, moru moruna* sağlıklı, kanlı canlı (2011, s. 79).

25. **Ali Fakı'ya yazdırdık, ambel beter azdırdık.**

ambel beter daha fena, daha beter: **Ali Fakı'ya yazdırdık, ambel beter azdırdık** (1963, s. 238).

Kara (Ali) Fakı'ya yazdırdık, daha beter azdırdık (2016, s. 362).

26. **ali kıran, baş koparan**

baş koparmak baş kesmek: **Ali kıran, baş koparan** (Manastır, Yugoslavya) (1965, s. 561).

Âl kıran baş kesen (Şināsī ve Ebū 'z-Žiyā, 1302, s. 35; Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı, 1314-1336?, s. 109/07). *Ali kıran baş kesen* (Aksoy, 1993, s. 461). *Türkçe Sözlük*'te "Ali" (2011, s. 96) maddesinin altında kaydedilmiş olan bu deyim'in ilk kelimesi "Ali" değil 'bir kimsenin ailesi, çoluk çocuğu, gerçek dostları, bir kimseye tabi olanlar' (Fîrüzâbâdî, 1272, s. 136) manalarındaki "âl" olmalı.

27. **aman tohul diğnememek**

tohul (II) birisinden yardım isteme, birisine sığınma anlamındadır, aman sözcüğüyle birlikte kullanılır: **Aman tohul diğnemem** ha (1978, s. 3945).

28. **Anamın aynaşı değil, babamın oynaşı değil.**

aynaş kadının âşığı, hovardası: **Anamın aynaşı değil, babamın oynaşı değil** (1963, s. 428).

29. **anasını engezmek**

engezmek düzmek, uydurmak, ırzına geçmek: Herif nirdeyse dünyanın **anasını engezleyecek** (1972a, s. 1753).

anasını bellemek (2011, s. 118).

30. **aralarına gıldırğış girmek**

gıldırğış (II) geçimsizlik, karışıklık: **Aralarına gıldırğış girdi** (1972b, s. 2040).

aralarına kara kedi girmek (2011, s. 139).

31. **arası itileşmek**

itileşmek (II) arası açılmak, bozulmak: Ali ile **aram itileşti** (1974, s. 2568).

"itileşmek" maddesindeki tarif "arası itileşmek" in tarifi olmalı.

arası (araları) açılmak (bozulmak) (2011, s. 139).

32. **ardından tuylanmak**

tuylanmak ardına düşmek, izlemek: Bir hırsız haçtı, bütün köylü **ardından tuylandı** (1978, s. 4002).

"tuylanmak" maddesindeki tarif "ardından tuylanmak" in tarifi olmalı.

arkasına düşmek (takılmak) (2011, s. 152), *ardına (arkasına) düşmek* (2011, s. 158), *peşine düşmek (gitmek)* (2011, s. 1917).

33. **arkasına tirkenmek**

tirkenmek (II) ardına düşmek, izlemek: **Arkasına tirkendim**, ta Kuluçtaşa kadar vardım (1978, s. 3938).

"tirkenmek" maddesindeki tarif "arkasına tirkenmek" in tarifi olmalı.

bk. ardından tuylanmak

34. **arkasına ürünmek**

ürünmek (II) yüklenmek: Günah yükünü **arkama üründüm**. Aciz toprağına yüzüm süründüm (1979, s. 4072).

günāh yükünü arķama uruban / 'aciz toprağına yüzüm sürüben (Eşref-zāde 'Abdu'llāh er-Rūmī, 1307, s. 73).

'Başından savmak veya birinin, bir şeyin sorumluluğunu, yükünü üzerine almamak' manasındaki "sırtından atmak" (2011, s. 2102) deyiminin zıttı. *Türkçe Sözlük*'te "sırtına almak" (2011, s. 2102) deyiminde 'bir şeyin sorumluluğunu, yükünü üzerine almak' gibi bir mana kaydedilmemiştir.

35. **at gibi tapıldamak**

tapıldamak tepinmek: **At gibi** niye **tapıldı**yorsun? (1978, s. 3825).

36. **at gibi üçelleme gitmek**

üçelleme tırıs koşma: **At gibi üçelleme gidiyorsun** (1979, s. 4056).

37. **at görür ağsar, su görür susar**

ağsamak eğilmek, meyil göstermek: **At görür ağsar, su görür susar** (1963, s. 112).

Bazı kaynaklarda atasözü olduğu da ifade edilmiş olan bu deyim, kaynaklarda farklı biçimlerde ve farklı manalarda kaydedilmiştir:

At görse aksar; su görse susar takımdandır (Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı, 1314-1336?, s. 19). *At görse aksar; su görse susar* Atı görünce binmemek için aksar, su görünce içmek için susuzum der (Berke, 1952, s. 496). *At görür aksar, su görür susar* Gördüğü her şeyi kendisine gerekli olmasa bile edinmek ister (Aksoy, 1993, s. 486). *Suyu görür; susar; atı görür aksar* Herkesin nabzına göre şerbet vermeyi, herkesle dost olmayı başaran kimselerin bu tutumunu vurgulamak için kullanılan bir atasözüdür (Albayrak, 2009, s. 803). *Atı görüp aksar, suyu görüp susar* (Elçin, 1963, s. 3191). *At görse okşar, su görse susar* (Yoksul, 2013, s. 77, 82). *Atı görüp aksar, suyu görüp susar* (Yoksul, 2013, s. 82). *At görür aksar, su görür susar* Meraklı kimse öğrenmek istediği bilgiye ulaşabilmek için her yola başvurur, her kılığa girer (Tezcan Aksu vd., 2022, s. 142). *Ak görür aksar, su görür susar* (Duyamaz, 2023, s. 11).

Derleme Sözlüğü'nde ilgili maddenin tanımı dikkate alındığında Aksoy'un verdiği mana buraya muvafıktır.

38. **aybını dırık örtmek**

dırık (IV) yer, toprak: Ahmet öldü **aybını dırık örttü** (1969a, s. 1469).

39. **bacağına bakmadan**

kımık (II) Karış: Bir kımık **bacağına bakmadan** söze karışır (1975, s. 2802).

boyuna bosuna bakmadan (2011, s. 388), *saçına başına bakmadan* (Aksoy, 1993, s. 892).

40. **bağda atmak**

bağda çelme: Ne **bağda** atıyon? (1982, s. 4440).

çelme atmak (takmak, vurmak) (2011, s. 517).

41. **bağrı kalkmadan bağırsağı kalkmak**

bağrı kalkmak adam olmak, olgunlaşmak: **Bağrı kalkmadan bağırsağı kalkdı** (1965, s. 485).

42. **bağrına çalap düşmek**

çalap ateş: **Bağrına çalap düştü** (1968, s. 1049).

bağrı yanmak (2011, s. 227), *içine ateş düşmek* (2011, s. 1142).

43. **başı denkeser olmak**

denkeser gürültüden kafa şişme: O kadar bağırdı ki, **başım denkeser oldu** (1969a, s. 1425).

kafası sersem sepet olmak (2011, s. 1262), *kafası şişmek* (2011, s. 1262).

44. **başı sankabak olmak**

sankabak olmak başı şişmek, anlayışı azalmak: Kalabalıkta **başım sankabak oldu** (1978, s. 3538).

“sankabak olmak” maddesindeki tarif “başı sankabak olmak”ın tarifi olmalı.

bk. başı denkeser olmak

45. **başına hengem açmak**

hengem (I) iş: Başıma hengem açma defol (1974, s. 2339).

Hem “**başına hengem açmak**” hem de “**hengem açmak**” madde başı olabilir: *başına iş açmak* (2011, s. 267); *iş açmak* (2011, s. 1219).

46. **başına meneşir yağmak**

meneşir belâ: **Başına meneşir yağdı** (1977, s. 3161).

başına taş düşmek (yağmak) (2011, s. 267).

47. **başına tüş olmak**

tüş olmak belâ olmak: Bilmem bu adam nerden **başıma tüş oldu** (1978, s. 4015).

“tüş olmak” madde başı yapılmış olsa da burada hem “başına tüş olmak” hem de “tüş olmak” madde başı olabilir: *başına bela olmak (kesilmek)* (2011, s. 266); *bela olmak* (2011, s. 298).

48. **başından hatlatmak**

hatlatmak başından savmak: Ne dinliyon **başından hatlat** gitsin (1974, s. 2306).

“hatlatmak” maddesindeki tarif “başından hatlatmak”ın tarifi olmalı.

başından atmak (2011, s. 267), *başından savmak* (2011, s. 268).

49. **başından teğdirmek**

teğdirnek savmak, kaçırmak, ayağını kaydırmak: **Teğdir** şunu **başından** (1978, s. 3859).

bk. başından teğdirmek

50. **başının gaydına bahmak**

gaydına bahmak başının çaresine bakmak: Senen bu işi yaptım ama sen get **başının gaydına bak** (1972b, s. 1944).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor; zira “çaresine bakmak” ve “başının çaresine bakmak” iki farklı deyim olduğu gibi “gaydına bahmak” ve “başının gaydına bahmak” da iki farklı deyim olmalı: **çaresine bakmak** (2011, s. 496); *başının çaresine bakmak* (2011, s. 268).

51. **başlı galmak**

başlı (III) başlanmış bitirilmemiş: İşim **başlı galdı** (1982, s. 4448).

52. **bāzı boklu**

bāz (VI) boğaz: **Bāzı boklu** (1965, s. 585).

53. **beh almak**

beh anlaşma, söz: Bu gizin **behini aldih** (1982, s. 4451).

söz almak (2011, s. 2153).

54. **bekmezini akıdmak**

bekmez (II) kan: Gafana daşı yandırsam **bekmezini akıdırın** vallâ (1982, s. 4452).

‘Vurmak’ manasında kullanıldığı anlaşılan “yandırmak” kelimesi bu manası ile *Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır.

55. **beste girmek**

best paralı iddia, lades: **Beste giri**yon mu benimle (1982, s. 4455).

bahse girmek (tutuşmak) (2011, s. 234), *iddiaya girmek (tutuşmak)* (2011, s. 1151).

56. **Bışıbışı kambak, ben yiyim sen bak.**

bışıbışı kıskandırmak için kullanılan bir ünlem: **Bışıbışı kambak, ben yiyim sen bak** (1965, s. 670).

“bışıbışı” maddesinin tarifi açık değil, bahse konu tarif deyimim tamamı ile ilgili olmalı.

57. **bibilâ gibi**

bibilâ zimlenga da denilen bir çeşit bitkinin al meyvesi: Şu küçük kıza bak hele **bibilâ gibi** yüzü var (1982, s. 4458).

58. **bir ike iki olmak**

ike iken: **Bir ike iki oldu** (1974, s. 2514).

59. **(bir) kıyıl yolağı bulmak**

kıyıl kaçma, kurtulma: Sen bu işte bir **kıyıl yolağı bulursun** (1975, s. 2856).

Hem “**bir kıyıl yolağı bulmak**” hem de “**kıyıl yolağı bulmak**” madde başı olabilir: *bir kolayını bulmak* (2011, s. 349), *kolayını bulmak* (2011, s. 1461); *bir yolunu bulmak* (2011, s. 351), *yolunu bulmak* (Aksoy, 1993, s. 950).

60. **bir mıcırık olmak**

mıcırık düzen, dolap: Bu işte **bir mıcırık var** (1977, s. 3178).

bir iş olmak (2011, s. 349).

61. **Biri yalancı, biri dolandırıcı, ben de abracı.**

abracı idare eden, zor durumdan kurtaran, aracı: **Biri yalancı, biri dolandırıcı, ben de abracı** (1963, s. 28).

62. **boğazı düşmek**

gıdakmak (I) âdet edinmek, alışmak: Çocuğun durmadan **boğazı düşüyor** gıdaklı artık (1972b, s. 2031).

boğazı düşmek yemeğe çok düşkün olmak (2016, s. 277), *boğazı inmek* bademcikleri şişmek, iltihaplanmak (2011, s. 370).

63. **bok olmak**

kırtıl (VI) kira, vergi: Kırtılı kırk olanın işi **bok olur** (1975, s. 2837).

bok etmek (Aksoy, 1993, s. 542). “Kırtılı kırk olanın işi bok olur” atasözüdür.

64. **boş bardak gibi lahırdamağ**

lahırdamağ konuşmak: **Boş bardak gibi ne lahırdayıp** duruyon (1977, s. 3059).

“Lakırtı” kelimesi ‘söz, laf’ (2011, s. 1572) manasında olsa da *Derleme Sözlüğü*’ndeki “lahırdamağ” maddesindeki ‘konuşmak’ manasının doğru olmadığı, “boş bardak gibi lahırdamağ”ın ise ‘gereksiz sözler söylemek, boş konuşmak’ manasında olduğu anlaşılmaktadır.

65. **boya gakmak**

beter çok, fazla: Ekin şimdiden bek beter olmuş, **boya gakmış** (1982, s. 4455).

dene dökmek taneleri çok olmak, çok tane vermek: Ekinler **boya gakmış**, dene dökmedikten gitti neye yarar ki (1969a, s. 1421).

boy vermek büyümek (2011, s. 386).

66. **buğur buğur terlemek**

çekincek (I) utangaç, çekingen olan kimse: Öyle çekincek ki yüzüne baksan **buğur buğur terler** (1968, s. 1113).

buğur (I) sağanak, şiddetli yağmur (1965, s. 781).

su gibi terlemek (2011, s. 2163).

67. **buyruk sımak**

sımak (II) bozmak (sözü, emri, yemini): **Buyruk sıdı** (1978, s. 3608).

68. **bütün elmayı yarışmak, yarım elmayı bölüşmek**

yarışmak (II) eşitçe bölüşmek: **Bütün elmayı yarışırdık, yarım elmayı bölüşürdük** (1979, s. 4186).

69. **can bitmek**

diynek (III) dinlenmiş, tava gelmiş (toprak): O tarlanın toprağı diynek torpak, orada **can biter** artuh (1969a, s. 1529).

bk. adam diksen tutmak

70. **canında höttük çıkmak**

höttük (II) ilenç olarak kullanılır: **Canında höttük çıka** (1974, s. 2439).

“höttük” maddesinin tarifi açık değil, bahse konu tarif “canında höttük çıkmak” ile ilgili olmalı.

71. **cehennemin tumbatına gitmek**

tumbat (II) [tumbatı] dip, gidip de dönülemeyecek denli uzaklık için: **Cehennemin tumbatına gitsin** (1978, s. 3991).

cehennemi boylamak (2011, s. 449), *cehennemin dibine gitmek* (2011, s. 449).

72. **cimbalaliğine bakmadan saç taramak istemek**

cimbala kel: **Cimbalaliğine bakmadan bir de saç taramak ister** (1968, s. 968).

Bakmaz kıçının samsağına, çıkar dağın yükseğine (2016, s. 264). *Gömleğinin yırtığına bakmaz, yele karşı kaçar* (2016, s. 334). *Hâline bakmaz, Hasan Dağı'na oduna gider* (Aksoy, 1993, s. 705).

73. **cimcik dikenini gibi arsız olmak**

cimcikdikeni böğürtlen: **Cimcik dikenini gibi arsız olma** (1968, s. 970).

74. **coruk kuşu gibi lâk deyince et, lok deyince su istemek**

coruk (IV) oburluğu ile tanınan bir çeşit kuş: **Coruk kuşu gibi lâk deyince et, lok deyince su istiyorsun** (1968, s. 1002).

75. **çamura şingilmeğ**

şingilmeğ batmak, takılmak: **Çamura şingildi** (1982, s. 4727).

çamura bulaşmak (batmak) (2011, s. 491).

76. **çılığısı seyrek**

çılığ (I) akıl, us: **Çılığısı seyrek** (1968, s. 1173).

bk. akli horasan

77. **çinini almak**

çin (V) rütbe: Selime getmeye niye gorhorsañ, orda senin **çiniñimi alajah** (1968, s. 1225).

78. **Çoğu gitti, azı kaldı; keli gitti, dazı kaldı.**

daz (I) kellerin başında kellikten geri ye kalmış izlere denir: **Çoğu gitti, azı kaldı; keli gitti, dazı kaldı** (1969a, s. 1390).

Çoğu gitti, azı kaldı; keli gitti, dazı kaldı (2016, s. 291). *Çoğu gitti, azı kaldı; altı sini bezi kaldı* (Albayrak, 2009, s. 90). Albayrak tarafından atasözü olduğu ifade edilmişse de deyim olmalı. *çoğu gitti, azı kaldı* (2011, s. 558).

79. **çolçarlığına bakmadan yarış etmek**

çolçar eğri büğrü bacaklı, yıkıla yıkıla yürüyen (kimse): **Çolçarlığına bakmaz yarış eder** (1968, s. 1263).

bk. cimbalalığına bakmadan saç taramak istemek

80. **çöp çildirememek**

çildiremek hafif kımıldamak: Bugün **çöp** bile **çildiremiyor** (1968, s. 1214).

yaprak oynamamak (kıpırdamamak) (2011, s. 2530).

81. **çöye çöye yemek**

çöye **çöye** için için anlamında kullanılır: Bu dert beni **çöye çöye yedi** (1968, s. 1298).

82. **dağlara kölgöy düşmek**

kölgöy gölge: **Dağlara kölgöy düştü** (1975, s. 2954).

83. **damağının altında cıkcık olmak**

cıkcık (III) gizli söz: Senin **damağın altında** bi **cıkcık var** ama anlaşılmıyor (1968, s. 905).

Türkçe Sözlük'te “ağzında (dilinin altında) bakla bulunmak” gibi bir deyim olmasa da benzer deyimler mevcuttur: *ağzından baklayı çıkarmak* (2011, s. 46), *dilinin altından baklayı çıkarmak* (2011, s. 664).

84. **damasını kesmek**

damas ümit: Ben bu işten **damasını kestim** (1969a, s. 1350).

umudunu kesmek (2011, s. 2417), *ümidini kesmek* (2011, s. 2445).

85. **damlamını dadırmamak**

damlam bir damla: **Damlamını** bize **dadırmadı** (1969a, s. 1353).

dadırmak (I) tattırmak, yedirmek (1969a, s. 1320).

86. **dânına gitmek**

dân ters: Bütün konuştuıkları **dânıma gitti** (1982, s. 4482).

tersine gitmek (2011, s. 2332), *zıddına basmak (gitmek)* (2011, s. 2657).

87. **darzeye dökülmek**

darze tarz, şekil: İş bu **darzeye döküldü** (1969a, s. 1374).

88. **dazıraklı kadın**

dazırak yellenme: Ne **dazıraklı kadın** (1969a, s. 1390).

89. **dedek durmak**

dedek çoğunun tay durması: Ahmet **dedek duruyor**, artık yürüyecek (1969a, s. 1398).

tay tay durmak (2011, s. 2291).

90. **dehli geçmek**

dehil (I) söz: Onun **dehli geçer** (1969a, s. 1404).

sözü geçmek (2011, s. 2154).

91. **dekini kırmak**

dek (II) genel görünüş, kişilik, hâl: Adamın **dekini kırma** (1969a, s. 1406).

gururuna dokunmak kişiliği zedelenmek, onuru kırılmak (2011, s. 993), *onuruna dokunmak* (2011, s. 1806).

92. **dendeneyi eline almak**

dendene (II) tedbir, düşünce: Artık oğlun büyümüş, **eline dendeneyi al** sana masraf görünüyor (1969a, s. 1420).

93. **deynek sarmak**

sarmak (II) değnekle, sopayla dövmek: Ali'ye değerli bir **deynek sardım** (1978, s. 3547).

“sarmak” maddesindeki tarif “deynek sarmak”ın tarifi olmalı.

sopa atmak (çekmek) (2011, s. 2140).

94. **dındısı tutmak**

dındı huysuzluk, inat: **Dındısı tuttu** küstü gitti (1969a, s. 1462).

inadı tutmak (2011, s. 1187).

95. **diğrek durmak**

diğrek (I) dik: **Diğrek dur** (1969a, s. 1483).

Türkçe Sözlük'te “dik durmak” şeklinde bir deyim olmasa da “dik duruşlu” maddesi mevcut olup manalarından biri ‘düşüncesinden, söylediğinden, yaptığından vazgeçmeyen’dir (2011, s. 657).

96. **dikar gibi saldırılmak**

dikar (I) kurt: **Dikar gibi saldırıldı** (1969a, s. 1484).

aç kurt gibi (2011, s. 13).

97. **dili damağı gavrılmak**

yandırmak (II) aşırı bir istekle, kana kana içmek: **Dili damağı gavrılmış** da, bir çölmek suyu yandırdı (1979, s. 4133).

dili damağı kurumak (2011, s. 663).

98. **dizleri feldirdemek**

feldirdemek titremek (organ için): **Dizlerim feldirdiyor** (1972a, s. 1841).

dizleri kesilmek (tutmamak) (2011, s. 684), *dizlerinin bağı çözülmek* (2011, s. 684).

99. **Doğdu kuyruk, kalmadı koruk.**

kuyruk (III) üzüm zamanı doğan bir yıldız (1975, s. 3020).

Doğru kuyruk, kalmadı koruk (2016, s. 304).

Deyimin doğru biçimi *Derleme Sözlüğü*'ndeki gibidir.

100. **domuz kotrası gibi**

kotra sağlık kurallarına aykırı ev, oda, in: **Domuz kotrası gibi** ev (1975, s. 2937).

“kotra” maddesindeki tarif “domuz kotrası gibi” nin tarifi olmalı.

ahıra çevirmek (2011, s. 53).

101. **doruğu kıt**

doruk (IV) akıl: Onun **doruğu kıttır** (1969a, s. 1565).

bk. akli horasan

102. **duldası altına almak**

dulda (II) koruma, esirgeme, himaye: **Duldanız altında** geçinip gidiyor (1969a, s. 1597).

dulda (I) Yağmur, güneş ve rüzgârın etki yapamadığı gizli, kuytu yer, kenar, saklanılacak yer, ağaç, bina gölgesi, gölge (1969a, s. 1596).

(birini) kanadı altına almak (2011, s. 1295).

103. **durum takınmak**

ivyeri bir sorunun, bir olayın düğüm noktası: İv yerini buldu ona göre **durum takındı** (1974, s. 2572).

durum almak (2011, s. 726).

104. **ebe iken gıllı kalmak**

gıllı oyunda ebe olanın tam karşısında, son tarafta olan kimse: **Ebe idik gıllı kaldık** (1972b, s. 2044).

Ebe idim, kılılı kaldım (2016, s. 309).

105. **eli ayağı kütelmeg**

kütelmeg (II) yoksun kalmak: İnekleri satıp parasını yeyince **elimiz ayağımız küteldi** (1975, s. 3054).

“**kütelmeg**” maddesindeki tarif “eli ayağı kütelmeg”in tarifi olmalı.

eli ayağı tutmamak (2011, s. 776), *elinde avucunda nesi varsa* (2011, s. 777).

106. **Eli görür açınır, beni görür kaçınır.**

açınmak açılmak, görünmek: **Eli görür açınır, beni görür kaçınır** (1963, s. 60).

107. **eli horansız**

horansız tutumsuz, savurgan: Bu kadının **eli horansızdır** (1974, s. 2408).

“horansız” maddesindeki tarif “eli horansız”ın tarifi olmalı.

horan < oran (1971, s. 3005) münasebetinin ön seste /h/ türemesi örneği olduğu anlaşılmaktadır.

108. **eli kurtulmak**

sohra ücretsiz yapılan iş, angarya: **Elimiz sohradan kurtulmiyerki kendi işimizi göralım** (1982, s. 4701).

109. **Elin gözündeki çöpü görür de kendi gözündeki kılanı görmez.**

kılan (V) yapılarda kullanılan, kısa ve kırıktan daha ince ardıç dalı: **Elin gözündeki çöpü görür de kendi gözündeki kılanı görmez** (1975, s. 2743).

Görmez gözündeki sapan okunu, görür elin gözündeki saman çöpünü (2016, s. 335).
Kendi gözündeki merteği görmez, elin gözündeki çöpü görür (Aksoy, 1993, s. 776).

110. **elinin peygeri olmamak**

peyger pergel; denge, ölçü: **Elinin peygeri yok** (1977, s. 3438).

111. **ensesi gertik**

gertik (II) kalın: **Ensesi ne gertik** adammış (1972b, s. 2006).

ensesi kalın (2011, s. 802).

112. **eremeke kadınlar gibi**

eremeke (III) yetişkin: **Eremeke kadınlar gibi** her işe karışma (1972a, s. 1766).

113. **erkek deve gibi kicilemek**

kici (I) kin, kızgınlık, öfke: **Erkek deve gibi kicileyip durur** (1975, s. 2869).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor.

Aynı deyim için *bk.* **kiçilemek** kin tutmak, öfkelenmek: **Erkek deve gibi kiçileyip durma** (1975, s. 2869).

114. **erki geçmek**

erk (I) sözü, nazı geçme, etkisi olma, hatırını kırmama anlamında kullanılır: Benim **erkim** ellere **geçer** de kardeşime geçmez (1972a, s. 1773).

bk. **dehli geçmek**

115. **eşleklerini ayağa kaldırmak**

eşlek (III) sinir: **Eşleklerimi ayağa kaldırdın** (1972a, s. 1790).

sinirleri ayakta olmak (2011, s. 2118).

116. **Etlinizi umurmadım, sütlünüzü sumurmadım.**

sumurmak sömürmek: **Etlinizi umurmadım, sütlünüzü sumurmadım** (1978, s. 3695).

117. **evine üstekerler girmek**

üsteker yapıcı, usta: İnşallah **evine üstekerler girsin** (1979, s. 4075).

118. **evi sönmek**

kırgın (I) toptan ölüme götüren, bulaşıcı hastalık, kıran: Köyümüze gelen kırgın birçok **evleri söndürdü** (1975, s. 2822).

ocağı sönmek (2011, s. 1786).

119. **fağvasını çekmek**

fağva kuruntu, korku: Zatı onun **fağvasını çekiyordum** (1972a, s. 1831).

korkuya kapılmak (2011, s. 1483), *kuruntuya kapılmak* (2011, s. 1539).

120. **fehri kırılmak**

fehri kalp, yürek: **Fehrim kırıldı** (1972a, s. 1840).

gönlü kırılmak (2011, s. 964).

121. **fekine gelmek**

fek umur; güç, zor: Hiç **fekime gelmedi** bile (1982, s. 4502).

umurunda olmamak (2011, s. 2416), *gücüne gitmek* (2011, s. 994), *zoruna gitmek* (2011, s. 2663).

122. **feyilini dorultmak**

feyil istek, dilek: **Feyilini dorult** (1982, s. 4503).

Tanık cümledeki “dorultmak” kelimesi *Derleme Sözlüğü*’nde yer almamaktadır.

123. **findıraza gitmek**

findıraz uzak, öte, cehennem: **Findıraza gitti** (1972a, s. 1853).

bk. **cehennemin tumbatına gitmek**

124. **forsasını alamamak**

forsa hız, coşkunculuk: Kavgada Ali bir türlü **forsasını alamadı**, herifi parça parça edecekti (1972a, s. 1876).

hızını alamamak (2011, s. 1096).

125. **gafasını gınalamağ**

gınalamağ kafa yormak: Bugün senin **gafañı** kim **gınaladı** (1972b, s. 2040).

kafa (kafasını) ütülemek (2011, s. 1262).

126. **gamatına bakmadan**

gamat kıyafet: **Gamatına bakmaz** başkası ile alay eder (1972b, s. 1908).

bk. bacağına bakmadan

127. **ganı çekmek**

ganı (II) sıkıntı, üzüntü: Komşu, **ganı çekme** hastanız iyi olur (1972b, s. 1913).

gam çekmek (2011, s. 901), *sıkıntı çekmek* (2011, s. 2093).

128. **ganil kurmak**

ganil kanun: Arkadaş yeni **ganil** mi **kuruyorsun** (1972b, s. 1914).

129. **gañlısı kalmak**

gañlı (II) iskelet: Hayvanın **gañlısı kalmış** (1972b, s. 1914).

iskeleti çıkmak (2011, s. 1208).

130. **gannı sırtı belli olmamak**

bazarlıklı pazarlık yapan: **Gannı sırtı belli değil**, içinden bazarlıklıdır (1965, s. 586).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor, madde başı “içinden bazarlıklı” olmalı.

Bu deyim “içi dışı bir (olmak)” (2011, s. 1140) deyiminin zıddı olduğu anlaşılmaktadır.

131. **garavelli ohumak**

garavelli boş sözler: Başında **garavelli ohuma** (1972b, s. 1921).

karavelli boş konuşma, masal; sözlü anlatım esnasında anlatıcı tarafından halk hikâyesi metni içine sıkıştırılan bağımsız küçük hikâye, latife, masal (Erşahin, 2011, s. 199).

132. **gayda çekmek**

gayda (I) türkü, hava, mani: Hadi oğlum bize bir **gayda çek** (1972b, s. 1944).

133. **gelin gibi dımışmak**

dımışmak kurulmak, süzülmek: **Gelin gibi** neye **dımışıp** durursun (1969a, s. 1461).

gelin gibi süzülme (2011, s. 921).

134. **gerdanı hund olmak**

hund ilenç olarak kullanılır: Yeğün yanın yere gele de **gerdanın hund ola** (1974, s. 2443).

“hund” maddesinin tarifi açık değil, bahse konu tarif “gerdanı hund olmak” ile ilgili olmalı.

135. **geremetini çeyhmek**

geremet yoksulluktan meydana gelen dert, sıkıntı: Sanki o işin derdini **geremetini** o **çeyhmiş** (1972b, s. 1998).

derdini çekmek (2011, s. 639), *sıkıntı çekmek* (2011, s. 2093).

136. **geri gelmek**

hingildirmek terbiyesizce davranışlarda bulunmak: Bu kız çok terbiyesiz her gün hingildemeden **geri gelmez** (1974, s. 2387).

geri durmak (2011, s. 934).

137. **gerimcekde galmak**

gerimcek (II) orta: **Gerimceklerde galasın** (1972b, s. 2002).

ortada kalmak (Aksoy, 1993, s. 883).

138. **gevik yedirmek**

gevik (VI) rüşvet: **Gevik yedirmeden** bu işi gördüremeyeceğim (1972b, s. 2011).

rüşvet vermek (2011, s. 1990), *rüşvet yemek* (2011, s. 1990).

139. **geyde dutturmak**

geyde müzik, ahenk: Gençler bu ahşam güzel bir **geyde dutturmuşlardı** (1972b, s. 2015).

şarkı/türkü dutturmak (2011, s. 2205, 2402).

140. **geyis vurmak**

geyis sonbaharda olan geçici, dondurucu soğuk: Bu yıl bütün sebzeleri **geyis vurdu** (1972b, s. 2016).

soğuk çalmak (2011, s. 2130), *soğuk vurmak (yakmak)* (2011, s. 2130).

141. **gıcırı sönmek**

gıcır (IV) istek, heves: Kocadım **gıcırım söndü** (1972b, s. 2028).

hevesi kalmamak (2011, s. 1089), *hevesini kırmak* (2011, s. 1089).

142. **gımgım almak**

gımgım (II) kuruntu, kuşku: Evden bir gün ayrılсан bir **gımgımdır alır** (1972b, s. 2045).

kuşku uyanmak (2011, s. 1544).

143. **gınım gibi**

gınım çok zayıf olmayı anlatır: Berbat olup **gınım gibi** kalmışsın (1972b, s. 2050).
“gınım” maddesindeki tarif “gınım gibi” nin tarifi olmalı.

144. **Gırağı (kırağı) yı gış yapar, sivilciyi baş yapar.**

baş yapmak (I) çıban haline getirmek (mecazen), mübalâğa etmek: **Gırağı (kırağı) yı gış yapar, sivilciyi baş yapar** (1965, s. 567).

Kırağıyı kış eder, sivilceyi baş eder (2016, s. 369).

145. **gırdaba düşmek**

gırdap söz geçirmek için yapılan baskı: Allah kimseyi onun **gırdabına düşürmesin** (1972b, s. 2055).

baskı altında tutmak (2011, s. 260), *baskı yapmak* (2011, s. 260).

146. **gırığa çıkmak**

gırık (VII) boş: Bu iş **gırığa çıktı** (1972b, s. 2057).

boşa çıkmak (2011, s. 383), *boşa gitmek* (2011, s. 383).

147. **gızlığı gitmek**

gızlık el değmemiş olma hâli, kullanılmamışlık (eşya için): Bu ayakkabının **gızlığı gideli** çok olmuş (1972b, s. 2071).

148. **gider gelir akıllı**

gider gelir (II) kararsız, bir düzende durmayan: **Gider gelir akıllı** (1972b, s. 2074).

149. **godu godu geçmek**

godu kapı, ev: **Godu godu gezer** (1972b, s. 2093).

kapı kapı dolaşmak (gezmek) (2011, s. 1306).

150. **göheri kalmamak**

göher göz nuru: Gözümün **göheri kalmamış** artık (1972b, s. 2134).

güferi kalmamak (1972b, s. 2215), *heri kalmamak* (1974, s. 2342), *köheri olmamak* (1975, s. 2950).

151. **gökduzna gibi**

gökduzna durgun, berrak su: Şu dağdan **gökduzna gibi** su geliyor (1972b, s. 2137).

“gökduzna” maddesindeki tarif ‘durgun, berrak’ olmalı.

152. **gönlü ılıkmak**

ılıkmak (II) akmak (mecazi anlamda): Yarimi görünce **gönlüm ılıkıyor** (1974, s. 2473).

gönlü akmak (2011, s. 964), *gönlü ilişmek* (Aksoy, 1993, s. 672).

153. **gönlü sınıklı**

sınık (II) kanıklık, göz tokluğu: Zenginlere nisbetle fakirlerin **gönlü sınıklıdır** (1978, s. 3611).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor.

gönlü (gözü) tok (Aksoy, 1993, s. 673), *gönlü tok* (2011, s. 963).

154. **göynünü yaynıktırmak**

yaynıktırmak (II) genişletmek, ferahlatmak: Canım pek sıkıldı, varayım **göynümü yaynıktırayım** (1979, s. 4214).

kalbi ferahlamak (2011, s. 1285), *yüreği ferahlamak (hafiflemek)* (2011, s. 2626).

155. **gözcük oynamak**

gözcük çok yağışlardan sonra yerden çıkan, sonra yok olan küçük kaynaklar: O kadar yağmur yağdı ki, yerlerden **gözcük oynadı** (1972b, s. 2177).

156. **gözleri dışarıya uğramak**

uğramak (II) yerinden fırlayıp çıkmak: **Gözleri dışarıya uğradı** (1979, s. 4027).

gözleri yuvalarından (evlerinden) fırlamak (uğramak) (2011, s. 979).

157. **gözleri gıdakmak**

gıdakmak (II) yaşarmak: **Gözlerim gıdaktı** (1972b, s. 2031).

gözleri yaşarmak (2011, s. 979).

158. **gözleri suvacık suvacık olmak**

suvacık üzüntüden ağlayacak gibi olma, gözleri dolma: **Gözleri suvacık suvacık oldu** (1978, s. 3702).

gözleri dolmak (dolu dolu olmak) (2011, s. 978).

159. **gözlerini göğertmek**

göğertmek kızdığı kimseye gözlerini açarak bakmak: **Gözlerini niçin göğertiyorsun yine?** (1972b, s. 2131).

gözlerini belirtmek (2011, s. 979).

160. **gözlerini petletmek**

petletmek iri iri açmak (göz için): **Gözlerini petletti** öyle bakıyor (1977, s. 3437).

bk. gözlerini göğertmek

161. **gözü dışarı förtlemek**

förtlemek fırlamak: **Gözü dışarı förtlemiş** (1972a, s. 1878).

bk. gözleri dışarıya uğramak

162. **gözü sinişmek**

sinişmek (III) alışmak (göz için): **Gözümüz sinişti** de o kadar güzel görünmüyor (1978, s. 3642).

gözü alışmak (2011, s. 979).

163. **gözü tıramak**

tıramak korkmak: Şu adamdan **gözüm tıradı** (1978, s. 3928).

gözü korkmak (2011, s. 980).

164. **gözüne dünek girmemek**

dünek (III) huzur: **Gözüme** uyku, **dünek girmede** (1969a, s. 1631).

gözüne uyku girmemek (2011, s. 981).

165. **gözünü kekitmek**

kekitmek sapıtmak, kaçırmak (göz için): **Gözünü kekitmeye** gelmez (1975, s. 2723).

gözlerini kaçırmak (2011, s. 979).

166. **gözünü kekitmemek**

kekitmek kımıldatmak, oynatmak: **Gözünü kekitmeden** bakıyor (1975, s. 2723).

gözünü ayırmamak (2011, s. 981).

167. **gözünü küllemek**

küllemek göz boyamak, aldatmak: **Gözümü külleme**, anlamaz değilim (1975, s. 3030).

gözünü küllemek (2016, s. 338), *göz boyamak* (2011, s. 976).

168. **gözünü ünlemek**

ünlemek (III) gözünü boyamak, aldatmak, şaşırtmak: Ahmet'in **gözünü** öyle bir **ünledim** ki, sorma (1979, s. 4066).

“ünlemek” maddesindeki tarif “gözünü ünlemek”in tarifi olmalı.

bk. gözünü küllemek

169. **gözünü yivındırmak**

yivındırmak birinin ilgisini üstünden uzaklaştırıp ortadan yitmek: **Gözümü yivındırdın** da nerelere gittin? (1979, s. 4275).

Aynı madde için *bk. yivındırmak* uygun zaman kollayıp kaçmak, görünmez olmak: **Gözümü yivındırdın** da nerelere gittin? (1982, s. 4822).

“yivındırmak” maddesindeki tarif “gözünü yivındırmak”ın tarifi olmalı.

170. **güferi kalmamak**

güfer kuvvet: Gözümün **güferi kalmadı** (1972b, s. 2215).

bk. göheri kalmamak

171. **gözünün kurdunu kırmak**

gözün kurdu cesaret: **Gözünün kurdunu kır** (1972b, s. 2184).

cesaretini kırmak (2011, s. 456).

172. **gulağı siñilemek**

siñilemek çınlamak, uğuldamak: **Gulām siñiliyo** (1982, s. 4697).

kulağı (kulakları) çınlasın (2011, s. 1519).

173. **gulağına değmek**

esālet bilerek, isteyerek, kasten: Esaālet söyledim, **gulağına değsin** de, utansın diye (1972a, s. 1778).

Adı kulağına değmiş (2016, s. 235). *Tazının topal olduğu tavşanın kulağına değmiş* (2016, s. 419), *kulağına çarpmak* (2011, s. 1519).

174. **gurşun çalmak**

atımına getirmek kurşun, erimini bulmak: Tam atımına getirince **çaldım gurşunu** (1982, s. 4428).

kurşun atmak (2011, s. 1532).

175. **gücü üzlemek**

güç (I) gönül, yürek: **Gücüm üzledi** (1972b, s. 2211).

bk. fehri kırılmak

176. **gülemine getmek**

gülem hoş: **Gülemime getdi** (1972b, s. 2218).

hoşuna gitmek (2011, s. 1111).

177. **hakık gibi**

hakık (I) iyi pişen (yemek için): Et **hakık gibi** olmuş da kemiğinden ayrılıverdi (1974, s. 2253).

“hakık” maddesindeki tarif “hakık gibi”nin tarifi olmalı.

178. **hapın kalmak**

hapın (I) aç, fakir: **Hapın kalmış**, ekmek parası kazanmak için gurbete çıkmış (1974, s. 2280).

aç kalmak (2011, s. 13).

179. **hapis yemek**

sırtarmak (IV) Kayırmak: Polis Ahmet’i sırtarmasaydı altı ay **hapis yiyecekti** (1978, s. 3619).

hapis giymek (2011, s. 1044).

180. **hava güzelemek**

güzelemek hava soğumak, güz gelmek: **Hava güzeledi** (1972b, s. 2243).

181. **havala basmak**

havala (I) sıkıntı: Aman beni **havala bastı** (1974, s. 2308).

182. **hayır geçmek**

tulkumak uzun yatmaktan ya da işsizlikten yorulmak, bezmek ve sağlıksız olmak: Cezaevinde yata yata tulkumuş, ondan **hayır geçmiş** (1978, s. 3987).

hayır kalmamak (2011, s. 1071).

183. **hayışına gelmek**

hayış (II) hoşlanış: **Hayışına gelirse yap hayışına gelmezse yapma** (1974, s. 2317).

bk. gülemine getmek

184. **Hazıra anık, pişmişe konuk.**

anık (II) hazır, mevcut, var: **Hazıra anık, pişmişe konuk** (1963, s. 268).

Hazıra hanık, pişmişe konuk (2016, s. 345).

185. **heftiği daralmak**

heftik (II) ruh: **Heftiğim daraldı** (1974, s. 2328).

canı sıkılmak (2011, s. 438), *içi daralmak* (2011, s. 1140).

186. **heftik sarmak**

heftik (II) kuruntu, vesvese, endişe: Bu gece uyuyamadım **heftik sardı** beni (1974, s. 2328).

endişeye düşmek (2011, s. 798), *kuruntuya kapılmak* (2011, s. 1539), *vesveseye düşmek* (2011, s. 2438).

187. **heftine düşmek**

heftik (III) peş, arka: Ne **heftine düşüyor** (1974, s. 2328).

bk. ardından tuylanmak

188. **helhele düşürmek**

helhel (VI) ivedilik anlatır: Kardeşim adamı **helhele düşürme**, şöyle ferah ferah gidelim (1974, s. 2333).

telaşa düşmek (2011, s. 2310), *telaşa vermek* (2011, s. 2310).

189. **hem kel hem kotdaz**

kotdaz fodul gibi kel ile birlikte kullanılır: **Hem kel hem kotdaz** (1982, s. 4566).

“kotdaz” maddesinin tanımı açık değil; *krş.* **kottaz** kendini beğenen, kibirli (1982, s. 4567).

hem kel hem fodul (2011, s. 1082).

190. **heniri kesilmek**

henir (II) nefes, ses: Adam bayıldı **heniri kesildi** (1974, s. 2340).

nefesi kesilmek (daralmak, tutulmak) (2011, s. 1760), *soluğu kesilmek* (2011, s. 2135).

191. **heri kalmamak**

her canlılık, parlaklık, fer: Yüreğimde **her kalmadı** (1974, s. 2342).

bk. göheri kalmamak

192. **hert hert ötmek**

hert hert iki kişi çekişirken biri ötekini uyarmak için kullanır: **Hert hert ötüp** durma ağzını tut (1974, s. 2348).

“hert hert” maddesinin tarifi açık değil, bahse konu tarif “hert hert ötmek” ile ilgili olmalı.

193. **hevtiği kaçmak**

hevtik neşe, eğlence: **Hevtiğim kaçtı** (1974, s. 2352).

keyfi kaçmak (2011, s. 1404), *neşesi kaçmak* (2011, s. 1766).

194. **hıkışları gevşemek**

hıkış damar, sinir: **Hıkışlarım gevşedi** (1974, s. 2358).

sinirleri gevşemek (yatışmak) (2011, s. 2118).

195. **hinzırın kursağında yatmak**

kursak (II) rahim: **Hinzırın kursağında yata** (1975, s. 3009).

196. **hırtıp kesilmek**

hırtıp güç, kuvvet: Bayırı çıkıncaya kadar **hırtıpım kesildi** (1974, s. 2373).

takati kalmamak (kesilmek) (2011, s. 2247).

197. **hırtibini kesmek**

hırtip sabır: **Hırtibimi kesti** (1974, s. 2374).

sabrı taşmak (tükenmek) (2011, s. 1996).

198. **hibre bağlamak**

hibre nafaka: Şehit Ahmet'in çocuğuna hükümet **hibre bağladı** (1974, s. 2383).

nafaka bağlanmak (2011, s. 1744).

199. **hilbiye dönmek**

hilbi dört yanı taşa sürtülerek aşındırılmış, düzleştirilmiş aşık: Benim lastiklerin altı da aşına aşına düzleşmiş **hilbiye dönmüş** (1974, s. 2384).

200. **hoğunu al(ama)mak**

hoğ (I) öç, hırs: **Hoğunu** almayınca duramaz (1974, s. 2394).

hırsını alamamak (2011, s. 1094), **öç (öcünü) almak (çıkarmak)** (2011, s. 1835).

201. **homburu büyük**

hombur (I) boğaz: Ne **homburu büyük** çocuk hiç doymak bilmiyor (1974, s. 2400).

boğazı büyük (2016, s. 277).

202. **horekini yemek**

horek yemek: Ahmet cömerttir onun **horekini** çok kişiler yemiştir (1974, s. 2410).

203. **horsasını almak**

horsa (I) istek: Ben bu işten **horsamı** aldım (1974, s. 2412).

horsasını almak öfkesini çıkarmak (1974, s. 2413).

Madde başı olan “horsasını almak”tan farklı olarak burada ‘istediği, imrendiği şeyi elde ederek ona doymak; hevesini almak’ manasında olmalı.

hevesini almak (2011, s. 1089).

204. **hotrası tutmak**

hotra inat: **Hotran** mı **tuttu** (1974, s. 2420).

bk. dındısı tutmak

205. **hovi geçmek**

hov şiddetli istek, heves; hız; hınç; şiddet: Havanın **hovi** geçti (1974, s. 2421).

İlgili cümle ‘şiddet’ manasına tanık olarak kaydedilmiş olsa da, “harı geçmek” (2011, s. 1045) deyimine benzer şekilde “hov” maddesindeki manaların tamamı için ‘hevesi azalmak’, ‘hızı azalmak’, ‘hıncı, öfkesi azalmak’ ve ‘şiddeti azalmak’ şeklinde ayrı ayrı anlaşılabilir.

206. **höşmek gibi olmasın**

höşmek (II) benzetmek, karşılaştırmak: **Höşmek gibi olmasın** gadıncağızın şurasında ganser varmış (1974, s. 2437).

benzetmek gibi olmasın (2011, s. 310).

207. **hulku daralmak**

hulk ruh: **Hulkum** daraldı (1974, s. 2442).

bk. heftiği daralmak

208. **huva etmek**

huva yemlik: Beni kendine **huva** etmiş (1974, s. 2446).

209. **ığrıpını bulmak**

ığrıp (I) yöntem, tutulması gereken yol: Sen bu işin **ığrıpını bulur** yaparsın (1974, s. 2458).

bk. (bir) kıyıl yolağı bulmak

210. **ıkıcık tutmak**

ıkıcık hıçkırık: Biraz su ver **ıkıcık tuttu** (1974, s. 2462).

hıçkırık (hıçkırığı) tutmak (2011, s. 1091).

211. **ılga basmak**

ılga (III) yorgunluk ve kırıklık nedeniyle yükselen vücut ateşi: **ılga bastı** (1974, s. 2466).

ateş basmak (Aksoy, 1993, s. 484), *ateşi çıkmak* (2011, s. 182).

212. **ılgarınnan dönmeğ**

ılgar (II) verilen söz: Kişi oldur ki **ılgarınnan dönmiye** (1974, s. 2466).

sözünden dönmeđ (2011, s. 2155).

213. **ıprıpras gelmeğ**

ıprıpras uygun, tastamam: Bu babuç ayağına **ıprıpras geldi** (1974, s. 2480).

tam gelmeđ (olmak) (2011, s. 2256), *uygun gelmeđ* (2011, s. 2428).

214. **ırımına ermeğ**

ırım (V) sır: Onların **ırımına erilmez** (1974, s. 2486).

sırta ermeđ (2011, s. 2098).

215. **ırımını almağ**

ırım (VI) ustalık, beceriklilik, el uzluğu: Nalbantlığın **ırımını aldı** (1974, s. 2486).

ilmını almağ (2011, s. 1176).

216. **ıylım ıylım akmağ**

ıylım ıylım (II) lif lif, lime lime: Çorap kaçmış, iplikleri **ıylım ıylım akıyor** (1974, s. 2498).

217. **ıbiği sıızlamağ**

ıbiğ (II) burun: **ıbiğim sıızlıyor** (1974, s. 2502).

burnu sıızlamağ (2011, s. 417).

218. **ıçerisi kolay olmađ**

kolay (I) bulantı, iç bulantısı: Biraz daha söylersen **ıçerim kolay olur** (1975, s. 2908).

ıçi bulanmađ (2011, s. 1140), *midesi bulanmađ* (2011, s. 1679).

219. **içersinde kabaruk olmak**

kabaruk amaç, söylenmek istenen söz: Ali kavga yapmak istiyor, **içersinde kabaruk var** galiba (1982, s. 4527).

220. **içi içine ılımamak**

içe ılımamak içi rahat olmamak: Tirene biletsiz bindim ama Kirazlıya gelinceye kadar **içim içime ılımadı** (1974, s. 2504).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor. Madde başı 'içi rahat olmamak, bir durumu üzüntü konusu yapmak, dert etmek, içi içini yemek' manasında "içi içine ılımamak" olmalı. Ayrıca *krş.* **içine ılımak** içine sinmek, o işten ya da sözden memnunluk duymak (1974, s. 2505).

içi içini yemek (2011, s. 1141).

221. **içi ilimek**

ilimek (IV) heyecanlanarak içi hop etmek: **İçim ilidi** (1974, s. 2525).

"ilimek" maddesindeki tarif "içi ilimek" in tarifi olmalı.

içi hop etmek birdenbire heyecanlanmak (2011, s. 1141).

222. **içinden deşmeg**

deşmeg içinden gelmek: **içinden deştikçe** söyler (1969a, s. 1438).

"deşmeg" maddesindeki tarif "içinden deşmeg" in tarifi olmalı.

içinden gelmek (2011, s. 1141).

223. **içine gılıgışlık girmek**

gılıgışlık şüphe, kuruntu: **İçime** bir **gılıgışlık girdi** (1972b, s. 2042).

içine kurt düşmek (2011, s. 1142), *içine kuşku çökmek* (2011, s. 1142).

224. **içine ivil kurdu girmek**

ivil kurdu kuşku, kaygı: Sözlerinden **içime** bir **ivil kurdu girdi** (1974, s. 2572).

bk. içine gılıgışlık girmek

225. **içine kızıl çıngı düşmek**

kızıl çıngı kuşku, üzüntü, od: **içime** bir **kızıl çıngı düştü** (1982, s. 4559).

bk. içine gılıgışlık girmek

226. **içini öğmek**

öğmek (VIII) etkilemek, duygulandırmak: Güzel ses adamın **içini öğ**er (1977, s. 3316).

*Güzel ses adamın içini öğ*er (2016, s. 340). İlgili ifadenin tamamı deyim olmamalı.

"öğmek" maddesindeki tarif "içini öğmek" in tarifi olmalı.

içine işlemek (2011, s. 1142), *içini ısıtmak* (2011, s. 1142).

227. **içlerine oyulganmak**

oyulganmak (II) bir şeyin içine iyice girmek, içine işlemek: Bunların sırrını öğrenmek için **içlerine** iyice **oyulganmalı** (1977, s. 3304).

adam içine karışmak (2011, s. 25).

228. **ilandili gibi**

ilandili (II) zayıf, ipince: Hastalıktan **ilandili gibi** kaldım (1974, s. 2518).

“ilandili” maddesindeki tarif “ilandili gibi”nin tarifi olmalı.

229. **ile güne karışmak**

çekincek (I) utangaç, çekingen olan kimse: Çekincenliğinden **ile güne karışmaz** (1968, s. 1113).

adam içine çıkmak (2011, s. 25), *adam içine karışmak* (2011, s. 25), *insan içine çıkmak* (2011, s. 1196).

230. **innesi geçmek**

barunotu cimri kimse: Bu adam ne barunotu, kimseye **innesinin geçmesini** istemez (1965, s. 535).

inne iğne (1974, s. 2544).

hayrı dokunmak (2011, s. 1071), *hayrı olmamak* (2011, s. 1071).

231. **iş çıkmak**

su yürümek [su yürümek] ağaçlar yeşermek, canlanmak: Ağaçlara su yürüdü, bahçası olanlara **iş çıktı** yiniden (1978, s. 3703).

iş düşmek (birine) (Aksoy, 1993, s. 746).

232. **işe tutmak**

ıskırtmak (I) savuşmak, kaçmak: Baktım beni **işe tutacak** hemen oradan ıskırttım (1974, s. 2492).

işe koşmak (2011, s. 1220), *lafâ tutmak* (2011, s. 1569).

233. **işi gaydasında olmak**

gayda (II) düzen, usul, yol: Nasıl **işler gaydasında** mı ? (1972b, s. 1944).

işi yolunda (tıkırında) gitmek (olmak) (2011, s. 1220).

234. **işi malaklamak**

malaklamak (IV) karıştırmak: Ahmet ağa **işi malaklıyor** (1977, s. 3109).

235. **işi uz gitmek**

uz (IV) iyi, yolunda, uygun: **İşleri** pek **uz gidiyor** (1982, s. 4790).

bk. işi gaydasında olmak

236. **it ayağı yemiş gibi dolaşmak**

kır serdarı (II) serseri, işsiz güçsüz, başıboş dolaşan kimse: Bizim oğlan kır serdarı kesildi, **it ayağı yemiş gibi** dağlarda **dolaşır** durur (1975, s. 2836).

it ayağı yemiş (2016, s. 356), *tabanı (ayağı) yanmış it gibi dolaşmak* (Aksoy, 1993, s. 493, 897).

237. **iv yerini bulmak**

ivyeri bir sorunun, bir olayın düğüm noktası: **İv yerini buldu** ona göre durum takındı (1974, s. 2572).

pundunu bulmak (2011, s. 2287), *tavını bulmak* (2011, s. 2287).

238. **izveye düşmek**

izve çukur: **İzveye düştü** (1974, s. 2576).

çukura düşmek (2011, s. 570).

239. **kamaşık yapmak**

kamaşık (I) kusur, pot: Amma **kamaşık yaptın** (1975, s. 2613).

240. **kamata gelmek**

kamat (V) uğraşma isteği, heves: Bizim kız **kamata geldi** (1975, s. 2613).

gayrete gelmek (2011, s. 906).

241. **kan içine ıblık ıblık akmak**

ıblık ıblık (II) pıhtı pıhtı, parça parça: **Kan içime ıblık ıblık akıyor** (1974, s. 2454).

kanı içine akmak (2011, s. 1292).

242. **kañırtmacına gitmek**

kañırtmaç (IV) zıt, ters: Onun için **kañırtmacıma gidiyor** (1975, s. 2624).

bk. dānına gitmek

243. **kapancaya koymak**

kapanca (III) baskı: Beni **kapancaya koydu** parasını aldı (1975, s. 2630).

baskı altında tutmak (2011, s. 260), *baskı yapmak* (2011, s. 260).

244. **kapaz(ı) yemek**

kapaz Tokat, şamar: **Kapazı yiyince** yuvarlandı (1975, s. 2631).

tokat (tokadı) yemek (2011, s. 2361).

245. **kapısını döğmek**

alıklamak geri kalmak: **Döğmediği kapı**, alıklamadığı iş yok (1963, s. 217).

kapısını çalmak (2011, s. 1307).

246. **kapısını açmak**

umucar umut etme, bekleme: Umucası var da bize geliyor yoksa **kapımızı açmaz** (1982, s. 4785).

bk. kapısını döğmek

247. **kara kız, kiltan kız; un çuvalını yırtan kız**

kiltan (II) fare: **Kara kız, kiltan kız; un çuvalını yırtan kız** (1975, s. 2872).

248. **karartısı kalkmak**

karartı beden, varlık (insan için): **Karartısı kalksıca** seni (1982, s. 4534).

249. **karnı tıkış**

tıkış (I) tok: **Karnım tıkış** (1978, s. 3911).

karnım tok (Aksoy, 1993, s. 770).

250. **karnının çanağı çatlamak**

günü (I) kıskançlık, haset: Günüsünden **karnının çanağı çatlıyor** (1972b, s. 2231).

251. **Karşıdan baktım kelebek, yanına vardım elebek.**

elebek beyaz: **Karşıdan baktım kelebek, yanına vardım elebek** (1972a, s. 1709).

Karşıdan (dışardan) baktım bir yeşil türbe, yanına vardım (içine girdim) estağfurullah tövbe (2016, s. 364).

252. **kasarı kırılmak**

kasar (II) ruhsal güç, moral: Çocuğun **kasarı kırıldı** (1975, s. 2673).

Madde başı olan “kasarı kırılmak”tan farklı olarak ‘içine korku düşmek, morali bozulmak’ manasında olmalı.

kasarı kırılmak kalbi kırılmak, darılmak (1975, s. 2673), *kasarı kırılmak* gururu kırılmak (2016, s. 364), *morali bozulmak* (2011, s. 1696).

253. **kavsarası daralmak**

kavsara (III) ruh, can: **Kavsaram çok daraldı** (1975, s. 2692).

bk. heftiği daralmak

254. **kayarına dokunmak**

kayar (II) onur, namus: **Kayarına dokunmak** (1975, s. 2697).

onuruna dokunmak (2011, s. 1806).

255. **kazaya kalmak**

demirlemek (I) çift sürerken sapan demiri öküzün ayağına batmak: Bugün **kazaya kaldık**, sarı öküzü demirledik (1969a, s. 1418).

256. **kehlesi kanlanmak**

kehle bit: **Kehlesi kanlanmak** (1982, s. 4542).

biti kanlanmak (2011, s. 362).

257. **kekeç gibi**

kekeç (III) kuru, katı: Ekmek **kekeç gibi** oldu (1975, s. 2722).

“kekeç” maddesindeki tarif “kekeç gibi”nin tarifi olmalı.

258. **kekeçine vurmak**

kekeç (II) çene: **Kekeçine vurdu** (1975, s. 2722).

çenesine vurmak (2011, s. 520).

259. **kendi başını deremedem gelin başı dermeye kalkmak**

baş dermek gelinin başını süslemek: **Kendi başını deremeyen, gelin başı dermeye kalkar** (1965, s. 556).

“baş dermek” maddesinin yalnızca “gelin başı” için kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Öz başını bağliyamadan başkasının başını bağlamaya kalkmak (1965, s. 560).

Kendi başını deremeyen, gelinin başını deremez (Albayrak, 2009, s. 622).

Öz başını bağlayamaz, kalkar gelin başı bağlamaya (Albayrak, 2009, s. 753). Albayrak tarafından kaydedilen biçimler atasözü, mastar hâlindekiler deyim olmalı.

260. **kepenek altında sopa göstermek**

kepenek (VI) etek: **Kepenek altında sopa gösterme** (1975, s. 2746).

aba altından değnek göstermek (Aksoy, 1993, s. 429), *aba altından sopa (değnek) göstermek* (2011, s. 1).

261. **kesibi geçirmek**

kesib ölçü: Bu işin **kesibini geçirdin** (1982, s. 4547).

ölçüyü geçirmek (2011, s. 1884).

262. **keskenesini geçirmek**

keskenek dikkat: **Keskenemi geçirdin** (1982, s. 4548).

263. **kesman(ını) bulmak**

kesman (I) fırsat: **Kesmanını bulursam alırım** (1975, s. 2766).

fırsat bulmak (2011, s. 1870).

264. **Kestane topağından çıkmış topağını beğenmemiş.**

topak (II) kabuk: **Kestane topağından çıkmış topağını beğenmemiş** (1978, s. 3962).

Kestane kabuğundan çıkmış da kabuğunu beğenmemiş (2011, s. 1401).

265. **keyfi saz olmak**

saz iyi, neşeli: Ahmet'in **keyfi saz**dır bu sıra (1982, s. 4676).

keyfi yerinde olmak (2011, s. 1404), *keyfinden dörtköşe olmak* (2011, s. 1404).

266. **kıcırı kırılmak**

kıcır (IV) zevk, neşe: **Kıcırı kırıldı** (1975, s. 2784).

bk. hevtiği kaçmak

267. **kıcırı yerinde olmak**

kıcır (V) etli, yağlı, semiz: **Kıcırı yerinde** (1975, s. 2784).

“**kıcır**” maddesindeki tarif “kıcırı yerinde”nin tarifi olmalı.

268. **kıfına gelmek**

kıf (V) insanın her şeyi hoş görür olduğu, elverişli durumu: Sen bunu alamazdın ya, bir **kıfıma geldi** (1975, s. 2788).

269. **kılık çektirmek**

kılık (I) resim, fotoğraf: Bugün kılıkçıya gittim, **kılığımı çektirdim** (1982, s. 4552).

fotoğraf çekmek (2011, s. 889).

270. **kıntımayı almak**

kıntıma (I) gıda, besin: Hayvanlar **kıntımasını aldı** (1975, s. 2812).

kıntıma (I) hayvanın ilkbahar yayılımı: Bu at **kıntımayı almış** (1982, s. 4553).

271. **kır serdarı kesilmek**

kır serdarı (II) serseri, işsiz güçsüz, başıboş dolaşan kimse: Bizim oğlan **kır serdarı kesildi**, it ayağı yemiş gibi dağlarda dolaşır durur (1975, s. 2836).

“**kır serdarı**” maddesindeki tarif “kır serdarı kesilmek”in tarifi olmalı.

kır serdarı kırlarda eşkıyanın ardına düşüp yolların güvenliğini sağlamakla görevlilerin başı (2011, s. 1421).

272. **kırdaksız gelin gibi düşünmek**

kırdak gelin eşyası, çeyiz: **Kırdaksız gelin gibi düşünüyor** (1975, s. 2820).

273. **kırkırı geçmek**

kırkır (IV) tav, zaman: Hamurun **kırkırı geçmiş** (1975, s. 2829).

tavı gelmek hazır hâle gelmek (2011, s. 2286), *tavı kaçmak* (*geçmek*) uygun zamandan yararlanamamak (2011, s. 2286).

Türkçe Sözlük'teki “tavı kaçmak” için verilen mana “tavını kaçırmak”a ait olmalı, “tavı kaçmak” ise ‘uygun ve hazır olmaktan çıkmak, elverişsiz hâle gelmek, önceki iyi hâlini kaybetmek’ manasında olmalı.

274. **kırtış çekmek**

kırtış (I) tarlalarda ekin sulamak için açılan küçük arklar: **Kırtışı çek**diniz mi? (1975, s. 2838).

arık çekmek (2011, s. 149).

275. **kırtışı asık**

kırtış yüz, surat: Bunun **kırtışı asık** (1982, s. 4556).

yüzü asık (2011, s. 2636).

276. **kırtiki ağarmak**

kırtik (V) sakal: **Kırtikin ağarmış**, bu sözler sana yakışır mı? (1975, s. 2838).

saçı başı ağarmak (2011, s. 1998).

277. **kırtmağ bağlamak**

kırtmağ pislikten deri üzerinde biriken kir ya da yara kabuğu: Başı pislikten **kırtmağ bağ**ladı (1975, s. 2839).

kabuk bağlamak (tutmak) (2011, s. 1252).

278. **kısta gumak**

kısta (II) tuzak: Sana **kısta g**ucuklar (1982, s. 4557).

tuzak kurmak (2011, s. 2395).

279. **kıtmırlığı tutmak**

kıtmırlanmak inatçılık yapmak: Ahmet niçin yemek yemiyorsun, **kıtmırlığın** mı **tuttu**? (1975, s. 2848).

Madde başı ile örnek uyuşmuyor, madde başı “kıtmırlık” olmalı.

bk. dındısı tutmak

280. **kıv elden çıkmak**

kıv (IV) fırsat: O bir **kıvdı elden çı**kdı (1975, s. 2849).

fırsatı kaçırmak (2011, s. 1870).

281. **kız kavramak**

kavramak (IV) kaçırmak: **Kız kavramak** (1975, s. 2691).

kız kaçırmak (2011, s. 1434).

282. **kızaklığı tutmak**

kızaklık sinirlilik, kızgınlık: İnsanın bir kerre **kızaklığı** **tuttu** mu önüne hiç kimse geçemez (1975, s. 2860).

siniri tutmak (2011, s. 2118).

283. **kızım sana söylüyorum darmışım sen anla**

darmış gelin: **Kızım sana söylüyorum darmışım sen anla** (1969a, s. 1372).

kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işit) (2011, s. 1434).

284. **kiplik taslamak**

kiplik şıklık, zariflik: **Kiplik taslama** (1975, s. 2875).

kibarlık taslamak (2011, s. 1438).

285. **köheri kalmamak**

köher can, öz, güç: Şişmanım emme içimde **köher yok** (1975, s. 2950).

bk. göheri kalmamak

286. **kömüş gibi mışıldamak**

mışılak sürekli akan burnun çıkardığı ses: Mışılak burun, **kömüş gibi** ne **mışıldıyoñ**? (1982, s. 4595).

287. **köpek gibi sırtarup cırlamağ**

cırlamağ karşı gelmek: Adam olan **köpek gibi sırtarup cırlamaz** (1968, s. 932).

sırtarmak (I) dişlerini göstererek gülmek, sırtıtmak (1978, s. 3619). **sırtarmak (II)** karşı gelmek, direnmek kavgaya hazırlanmak, dikleşmek (1978, s. 3619).

288. **köşe çıkarmak**

köşe (VII) ayrılık, anlaşmazlık, aykırılık: Ahmet gene **köşe çıkardı** (1975, s. 2979).

anlaşmazlık çıkmak (2011, s. 130).

289. **kulağında küppe kalmak**

küppe küpe: Bu lafım, **kulağında küppe kalsın** (1975, s. 3042).

kulağına küpe olmak (etmek) (2011, s. 1519).

290. **kulağını dartmak**

dartmak (II) çekmek, asılmak: Bu çocukların **kulakları dartılmalı**, yoksa uslanmazlar (1969a, s. 1373).

kulağını çekmek (2011, s. 1519).

291. **kuluçi burun**

kuluçi sivri: **Kuluçi burunun** biridir ol (1975, s. 2997).

292. **kursağa oturmak**

kursak mide: Gece yediğim aş **kursağıma oturdu** (1982, s. 4573).

mideye oturmak (2011, s. 1679).

293. **kuşu çitmeden uçurmak**

çitme (II) kuş kafesi: **Kuşu çitmeden uçurdu** (1968, s. 1247).

294. **kuvar bacak**

kuvar (I) kısa: Seni **kuvar bacak** seni (1975, s. 3018).

bastıbacak (2011, s. 263).

295. **küçeye varmak**

küce (II) çıkmaz sokak: Acele etme **küçeye varırsın** (1975, s. 3023).

çıkmaza girmek (2011, s. 534).

296. **küçükölüm gelmek**

küçükölüm uyku: Çocuklara **küçükölüm geldi** (1975, s. 3025).

uyku basmak (bastırmak) (2011, s. 2428), *uykusu gelmek* (2011, s. 2429).

297. **küngürlük basmak**

küngürlük uykunun verdiği uyuşukluk: Hüseyin onbaşıyı **küngürlük bastı**, söyletemeyiz gayri (1975, s. 3038).

bk. küçükölüm gelmek

298. **küsmük vurmak**

küsmük (II) tos: Gaç ordan öküz **küsmük vurur** (1975, s. 3051).

tos vurmak (2011, s. 2375).

299. **laf kotarmak**

kotarmak (IV) konuşmak, söylemek: Adam oldu da **laf kotarıyor** (1975, s. 2936).

“kotarmak” maddesindeki tarif “laf kotarmak”ın tarifi olmalı.

300. **lâfi önezilemek**

önezilemek sözünü kesmek: **Lâfi önezileme** (1977, s. 3339).

“önezilemek” maddesindeki tarif “lâfi önezilemek”in tarifi olmalı.

sözünü kesmek (2011, s. 2155).

301. **lafı yañazına çekmek**

yañaz ters: **Lafı yañazına çekme** aslanım (1982, s. 4812).

302. **leccesi limon gibi olmak**

lecce yüz, çehre: **Leccesi limon gibi olmuş** (1977, s. 3069).

yüzü sirke satmak (Aksoy, 1993, s. 962), *yüzünü buruşturmak (ekşitmek)* (2011, s. 2632).

303. **loğay beygiri gibi yanda koşmak**

loğay çift atlı arabaya yedek olarak koşulan at: **Loğay beygiri gibi yanda koşuyor** (1977, s. 3083).

304. **Martinim omuzumda, asmalar boğazımda...**

asma (III) tüfek ve tabanca mermilerinin yerleştirildikleri meşin kemer, boğazlık: **Martinim omuzumda, asmalar boğazımda** (1963, s. 346).

305. **menevre çevirmek**

menevre aldatmaca, düzen, dolap: Mutlaka **çevirecek** bir **menevresi** var (1982, s. 4591).

dolap çevirmek (döndürmek) (2011, s. 698), *dümen çevirmek* (2011, s. 734).

306. **merce girmek**

merç (I) bahis: Bu oda 6 m.dir, istersen sennen **merce gireyh** (1977, s. 3166).

bk. beste girmek

307. **mışık çıkarmak**

mışık (III) mızıkçılık, oyunbozanlık: Sen oyuna girme **mışık çıkarırsın** (1977, s. 3192).

mızıkçılıklık etmek (2011, s. 1678), *oyunbozanlık etmek* (2011, s. 1831).

308. **mıtrıbı batasıcı**

mıtrıp (I) huy, yaradılış: **Mıtrıbı batasıcı** (1977, s. 3193).

huyu batsın (batasıcı) (2011, s. 1177).

309. **mudamık gelmek**

mudamık tıpatıp, uygun: Bir elbise diktirdim, üzerime **mudamık geldi** (1977, s. 3215).

bk. ıprıpras gelmek

310. **mudarası kalmamak**

mudara takat, güç: **Mudaram kalmadı** ki ayağa kalkayım (1977, s. 3215).

bk. hırtıptı kesilmek

311. **Ne aşıkta alacağım var ne atmere vereceğim var.**

atmer çukurunun içine kurşun dökülerek ağırlaştırılmış, oyun oynanılan büyükçe aşık: **Ne aşıkta alacağım var ne atmere vereceğim var** (1963, s. 372).

Çocuğum yok ağlayacak, çorbam yok taşacak (Albayrak, 2009, s. 307). Albayrak tarafından atasözü olduğu ifade edilmişse de deyim olmalı. *Ne dağda bağım var ne çakaldan davam* (2011, s. 1763).

312. **ne matak olduğunu bilmek**

matak (I) iyi olmayan kimse, ya da mal: O **ne matak biliriz** (1977, s. 3135).

ne mal olduğunu bilmek (anlamak) (2011, s. 1758).

313. **nefesi darılmak**

darılmak (I) sıcaktan bunalmak, nefesi kesilmek: Bugün ne kadar sıcak oldu, **nefesim darıktı** (1969a, s. 1371).

bk. heniri kesilmek

314. **nesiyet tutmak**

nesiyet öğüt: **Nesiyet tutmuyor** ki (1977, s. 3247).

söz tutmak (2011, s. 2154).

315. **nuzlası karışmak**

nuzla (V) yüz rengi: Ben söze başlayınca adamcağızın **nuzlası karıştı** (1977, s. 3256).

yüzü karışmak (2011, s. 2631).

316. **o tarafa bu tarafa**

salhey it azgın köpek: Ne salhey it kimi **o tarafa, bu tarafa** özünü vurursan (1978, s. 3524).

bir o yana bir bu yana (2011, s. 350).

317. **ocağı pıslamak**

pıslamak (II) sönmek: **Ocağın pıslasın** (1977, s. 3447).

bk. evi sönmek

318. **oğur almak**

oğur (I) döl: Bizim inek **oğur aldı** (1977, s. 3271).

döl almak hayvan gebe kalmak (1977, s. 1576).

319. **Ohcuk olsun!**

ohcuk çocuklar arasında oh olsun anlamında kullanılır: **Ohcuk olmuş** (1977, s. 3272).

“ohcuk” maddesindeki tarif “ohcuk olsun”un tanımı olmalı.

Oh olsun! (2011, s. 1790).

320. **oruç siymek**

sıymak bozmak: **Orucu siydi** (1982, s. 4693).

oruç bozmak (2011, s. 1819).

321. **Oturduğu yer ahır sekisi, çağırıldığı padişah türküsü.**

ahır sekisi, ahır sekisi kışın, sıcaklığından faydalanarak oturmak için ahırın bir yanına set halinde yapılan, yüksekçe ve sofa genişliğinde oda (1963, s. 131).

Oturduğün ahır sekisi, çağırıldığı İstanbul türküsü (2016, s. 394).

322. **oyunu pot etmek**

pot etmek bozmak: **Oyunu pot ettin** (1977, s. 3473).

oyun bozmak (2011, s. 1830).

323. **Öküz öldü, kağını sındı.**

sınmak (IV) kırılmak, bozulmak: **Öküzüm öldü kağnım sındı** (1982, s. 4690).

Eşek öldü, ortaklık ayrıldı (2016, s. 115). **Öküz öldü, kağını sındı** (2016, s. 395).

BAAD'de bu maddelerin ilki atasözleri, ikincisi deyimler kısmına kaydedilmiş.

Öküz öldü, ortaklık ayrıldı (bozuldu, bitti) (Aksoy, 1993, s. 837). **Öküz öldü,**

ortaklık bozuldu (bitti) (2011, s. 1819). *Öküz öldü, ortaklık bitti (bozuldu)*

(Tezcan Aksu vd., 2022, s. 409). Tezcan Aksu vd. tarafından atasözü olarak kaydedilmişse de deyim olmalı.

324. **Öküz öldü, ortaklık ayrıldı.**

çıkıp çıkışmak ortaklıktan ayrılmak: **Öküz öldü, ortaklık ayrıldı**, çıkıp çıktık (1968, s. 1168).

bk. Öküz öldü, kağını sındı.

325. **Ölmediğimizle anmadığımız depedenk.**

depedenk eşit (1969a, s. 1427).

326. **örüde kalmak**

örü (III) ayakta durma: **Örüde kaldık** (1977, s. 3351).

ayakta kalmak (2011, s. 199).

327. **öşmek gibi olmasın**

öşmek (II) benzetmek, karşılaştırmak: **öşmek gibi olmasın** şurasında bir yara çıkmış (1977, s. 3356).

bk. höşmek gibi olmasın

328. **över yormak**

över erke, güç: Bu iş için hiç de **överini yorma** (1977, s. 3362).

“güç yormak” gibi bir ifade olmamalı.

çene yormak (2011, s. 519), *kafa yormak* (2011, s. 1262).

329. **öz başını bağlayamadan başkasının başını bağlamaya kalkmak**

başını bağlamak (VI) başkasına yardım etmek: **Öz başımızı bağlayamıyoruz, başkasının başını bağlıyoruz** (1965, s. 560).

“başını bağlamak” ‘başkasına yardım etmek’ değil ‘yardım etmek’ olmalı.

bk. kendi başını deremedem gelin başı dermeye kalkmak

330. **özakma gibi yapışmak**

özakma reçine: **Özakma gibi yapıştı** (1977, s. 3368).

kene gibi yapışmak (2011, s. 1390), *kenet gibi yapışmak* (2011, s. 1390).

331. **özeği kesilmek**

özek (II) soluk: **Özeğim kesildi** (1977, s. 3369).

bk. heniri kesilmek

332. **özek gibi**

özek (IX) ayrılamaz, onsuz olamaz, gerekli olan: Peşinden **özek gibi** gidiyor (1977, s. 3370).

“özek” maddesindeki tarif “özek gibi” nin tarifi olmalı: *kuyruk gibi*.

333. **özlem çıkarmak**

özlem kimi bitkilerin tohum için uzayan göbek bölümü: Kereviz artık **özlem çıkardı** (1982, s. 4631).

334. **özünçü yapmak**

özünçü düzen, kandırmaca, al: Oyunda **özünçü yapma** (1982, s. 4631).

hile yapmak (2011, s. 1101).

335. **pehle kurmak**

pehle (I) güreş: Ayı ile **pehle kurulmaz** (1977, s. 3420).

Madde başı olan “pehle kurmak”tan farklı olarak burada ‘güreşmek’ veya ‘yarışmak, boy ölçüşmek’ manasında. **pehle kurmak** birisini kendine yaşıtı bilmek (1977, s. 3420). “Ayı ile pehle kurulmaz” atasözüdür.

336. **pilop döndermek**

pilop oyun, düzen: Ne **pilop dönderersiniz** gene (1977, s. 3453).

bk. menevre çevirmek

337. **pirpirim gibi**

pirpirim (II) gözyaşı için: Gözlerinden **pirpirim gibi** döktü, ağladı (1982, s. 4649).

“pirpirim” maddesinin tarifi açık değil.

338. **pisi kibi gırmalaşmak**

gırmalaşmak anlaşılmayan sesler çıkararak dolaşmak: **Pisi kibi gırmalaşiyiler** (1972b, s. 2060).

339. **piştov sıkmak**

sümüyeye bilmeyerek, görmeyerek: Sümüyeye **piştov sıkma** (1978, s. 3713).

silah atmak (2011, s. 2110).

340. **potunna kopmak**

potunna ağız kavgası, anlaşmazlık: Bu işte muhakkak bir **potunna kopacak** (1977, s. 3475).

çingir kopmak (çıkarmak) (2011, s. 536).

341. **pöht almak**

pöht oç, hınç: Benden alınacak bir **pöhtü** varmış (1977, s. 3479).

öç (öcünü) almak (çıkarmak) (2011, s. 1835).

342. **pörk getirmek**

pörk (II) düğünde gelinin baba evinden yola çıktığını bildiren haber: Ahmet'in toyunda **pörkü** ben **getirdim** (1977, s. 3479).

haber vermek (2011, s. 1019).

343. **pundu kırılmak**

pund istek: Müdürün **pundu kırıldı** suratını astı (1982, s. 4654).

bk. gıcırı sönmek

344. **salagına gelmek**

salak (III) kolay: **Salagımıza** öyle **geliyor** (1982, s. 4664).

kolayına gelmek (2011, s. 1461).

345. **salhey it kimi**

salhey it azgın köpek: Ne **salhey it kimi** o tarafa, bu tarafa özünü vurursan (1978, s. 3524).

346. **sapık supuk konuşmak**

sapık supuk saçma sapan: **Sapık supuk konuşuyor** (1978, s. 3540).

abuk sabuk konuşmak (2011, s. 6).

347. **sargıya almak**

sargı kuşatma: Düşmanı **sargıya aldılar** (1978, s. 3543).

348. **sarıgöde gibi kapmak**

sarıgöde kartaldan küçük, yırtıcı bir kuş: **Sarıgöde gibi kaptı** (1978, s. 3545).

349. **sası sası konuşmak**

sası (II) anlamsız, hoşla gitmeyen (söz için): Arkadaş **sası sası konuşma** (1982, s. 4673).

bk. sapık supuk konuşmak

350. **savurkaç çıkmak**

savurkaç akşamüstü çıkan sert yel: **Savurkaç çıkmadan** buğdayı gözerledik (1978, s. 3556).

fırtına çıkmak (2011, s. 870).

351. **sayır bayır danışmak**

sayır bayır saçma sapan, anlamsız: Ne **sayır bayır danış**ersen, ağzına sığar söyle ehey (1978, s. 3559).

bk. sapık supuk gonuşmak

352. **sel teki ahmak**

teki gibi: **Sel teki ah**aram (1978, s. 3865).

'Hızlı hareket etmek' manasında olmalı. "sel gibi akmak"**ın** (2011, s. 2060) tanıktakine benzer manası yoktur.

353. **sesini yavaşıtmak**

yavaşıtmak kısmak (ses için): **Sesini yavaşıt** şu radyonun (1979, s. 4204).

sesini kısmak (2011, s. 2077).

354. **sıçanduzacağına düşmek**

sıçanduzacı aldatılma, fak: Ben heç **sıçanduzacağına düş**ecek adam mıyım? (1978, s. 3600).

"fak" 'sıçanduzacı', "aldatılma" 'sıçanduzacağına düşmek' olmalı.

faka basmak (2011, s. 847), *tuzacı düşmek* (2011, s. 2395).

355. **sıhılma tutmak**

sıhılma sıkıntı, baygınlık: **Sıhılma tuttu** özünü (1982, s. 4688).

sıkıntı basmak (2011, s. 2093).

356. **silyan gibi**

silyan az budaklı düzgün ağaç: **Silyan gibi** boyu var (1978, s. 3608).

fidan gibi (2011, s. 873).

357. **sındı gibi**

sındı (II) inci: **Sındı gibi** dişleri var (1982, s. 4689).

inci gibi (2011, s. 1189).

358. **sıngısını çıkarmak**

sıngı öç: Bunun **sıngısını çıkar**ırım (1978, s. 3611).

bk. pöht almak

359. **sıvga boylu**

sıvga fidan gibi düz, ince: **Sıvga boylu** (1978, s. 3622).

fidan gibi (2011, s. 873), *fidan boylu* (2011, s. 873).

360. **sifos çıkmak**

sifos (I) sonu olmayan iş, hiç: Bu işin sonu **sifos çıktı** (1978, s. 3629).

boş çıkmak (2011, s. 382), *fos çıkmak* (2011, s. 888).

zifos yerden sıçrayan çamur; yararsız, boş olan (2011, s. 2658).

361. **siğlimini eğmek**

siğlim (II) yüz, surat, bakış: Darıldı da **siğlimini eğdi** gitti (1978, s. 3632).

362. **sini sebebi olmak**

sın (II) neden (sebeup sözcüğüyle birlikte kullanılır): **Sinim sebebim sen oldun** (1982, s. 4697).

363. **sinnine karşı**

sinni (II) kişilik, öz: Benim **sinnime karşı** hakaret etmeğe sıklımıyor musun? (1978, s. 3643).

yüzüne karşı (söylemek) (Aksoy, 1993, s. 960), **yüzüne karşı** (2011, s. 2632).

364. **sinteme çekmek**

sinteme yokluk, sıkıntı: **Sintemenin** ne demek olduğunu **çekmeyen** bilmez (1978, s. 3644).

sıkıntı çekmek (2011, s. 2093), *yokluk çekmek* (2011, s. 2601).

365. **sokuntu sokmak**

sokuntu pazarlık yapanlardan başka birinin artırdığı para: Ahmet gelüp de beş lira **sokuntuyu sokmasaydı** altı yüz otuz liraya aldı idim (1982, s. 4701).

366. **soyağı bozuk**

soyak soy, cins: Senin **soyağın bozuk** (1982, s. 4703).

367. **söküntü düşmek**

söküntü (III) bozgun: Millete **söküntü düştü**, Gars'a doğru gider (1978, s. 3677).

bozguna uğramak (vermek) (2011, s. 392).

368. **sözü geçgili**

geçgili sözü geçen, sözü etkili, beğenilen (kimse): **Sözü geçgili** adam (1972b, s. 1962).

“geçgili” maddesindeki tarif “sözü geçgili”nin tarifi olmalı.

“aklına yatmak” (2011, s. 64) ve “akla yatkın” (2011, s. 70) örneklerindeki gibi “sözü geçmek” (2011, s. 2154) ve “sözü geçgili” farklı deyimler olmalı.

369. **sözü süymek**

süygünlük söz geçirme, saygın olma durumu ve zamanı: Ağanın süygünlüğü zaman **sözü süüyardı** (1982, s. 4715).

süymek etkili olmak, geçmek (söz için): Ağanın **sözü süüyor** (1982, s. 4715).

bk. dehli geçmek

370. **su gibi**

su (IV) tazelik, canlılık, gençlik için: **Su gibi** kadınsınız, evlat yetiştirmekten neden çekinirsiniz? (1978, s. 3686).

371. **suğuru kaçmak**

suğur uğur, şans: Ceviz oyununda çok kazanırım fakat sen geldin **suğurum kaçtı** (1978, s. 3689).

372. **sümsek vurmak**

sümsek tos: Keçi yavrusuna **sümsek vurdu** (1982, s. 4711).

bk. küsmük vurmak

373. **sürüp savırmak**

atıp eğirmek (II) har vurup harman savırmak, israf etmek: Babadan ne kaldıysa hepsini atıp eğirdi, **sürüp savırdı** (1963, s. 369).

saçıp savurmak (2011, s. 1999).

374. **şak yemek**

şak (II) dayak: **Şak** yemiş (1982, s. 4717).

dayak yemek (2011, s. 600).

375. **şakta vurmak**

şakta soğuk, don: Domatese **şakta vurdu** (1982, s. 4718).

bk. geyis vurmak

376. **şapşak ağızlı**

şapşak (III) yayvan, düz, geniş: **Şapşak ağızlı** (1978, s. 3746).

capçak ağızlı (1968, s. 858), *yayvan ağızlı* (1979, s. 4215), *eşün ağızlı* (2016, s. 322), *çanak ağızlı* (2011, s. 492).

377. **şeremet bastırmak**

şeremet coşku, heyecan: **Şeremet bastırdı** beni (1982, s. 4723).

378. **şıkırdım gibi**

şıkırdım (I) dolu, çok, yığınla: Elma dalda **şıkırdım gibi** (1982, s. 4724).

“şıkırdım” maddesindeki tarif “şıkırdım gibi” nin tarifi olmalı.

379. **şıldık takmak**

şıldık özür, kusur: Kötü kişiler adama kesenkes bir **şıldık takarlar** (1978, s. 3767).

kulp takmak (2011, s. 1522), *lakap takmak* (2011, s. 1522).

380. **tahanı yolunda olmak**

tahan (I) düzen: Bu adamın **tahanı yolundadır** (1978, s. 3800).

bk. işi gaydasında olmak

381. **tahl çıkılmak**

tahl (III) evde düğün olacağını belirtmek amacıyla bir ay önceden asılan bayrak: Mehmet Efendinin düğünü var, **tahl çıkılmış** (1978, s. 3801).

382. **tamarzı galmak**

tamarzı yoksun: Ete **tamarzı galdıh** (1982, s. 4736).

yoksun kalmak (2011, s. 2601), *yüzüne hasret kalmak* (2011, s. 3632).

383. **tankuşa dönme**

tankuş olmak kafası karışmak, sersemlemek: Herbiriniz bir şey söylüyor, adamı **tankuşa dönderdiniz** (1978, s. 3821).

Madde başı “tankuşa dönme” olmalı. *serseme dönme* (2011, s. 2074).

384. **tapırına düşme**

tapır (I) arka: Jandarma Mehmet’in **tapırına düştü** (1982, s. 4738).

bk. ardından tuylanmak

385. **teberik kalmak**

teberik (I) armağan, andaç, anmalık: Bu saat bana babamdan **teberik kaldı** (1978, s. 3855).

yadigâr kalmak (2011, s. 2499).

386. **tehine varmak**

teh (II) öz, içyüzü, asıl: Sen bunun **tehine varmamışsın** (1978, s. 3859).

künhüne varmak (2011, s. 1560).

387. **telmin atmak**

telmin kabak, karpuz vb. bitkilerin kol gibi gövdeleri: Bizim karpuz **telmin atmış** (1978, s. 3872).

kol atmak (2011, s. 1459).

388. **temiz konuşmak**

töm (II) hayvan: İnsanın ağzından kötü söz çıkmaz, **temiz konuş** tömlük etme (1978, s. 3980).

389. **tengilbaş atmak**

tengilbaş takla: Ali hergün **tengilbaş atar** (1978, s. 3879).

takla atmak (2011, s. 2250).

390. **tıkıtıkına gelme**

tıkıtıkına tastamam, eşit, tam, uygun: Saat yerine **tıkıtıkına geldi** (1978, s. 3911).

391. **tıkız vurmak**

tıkız (II) çelme: Hüseyin pehlivan Ali pehlivanın sol bacağına iki **tıkız vurdu**, düşürdü (1978, s. 3911).

bk. bağda atmak

392. **tımısı çıkmak (çıksın)**

tımıs (I) can, ruh: **Tımısın çıksın** (1978, s. 3913).

canı çıkmak (2011, s. 438), *canı çıksın* (2011, s. 438).

Hem “**tımısı çıkmak**” hem de “**tımısı çıksın**” şeklinde kaydedilmesi mümkündür.

393. **tili vurmak**

tili yakı: Beline zift **tilisi vurmuş** (1982, s. 4762).

yakı yakmak (vurmak) (2011, s. 2506).

394. **tin kaçmak**

tin (I) tel: Çorabımın **tini kaçmış** (1982, s. 4763).

diş kaçmak örgü örerken ilmek kaçmak (1969a, s. 1524), *göz kaçmak* örgülerde ilmek kaçmak (1972b, s. 2182), **çorap kaçmak** (1974, s. 2498), **çorap kaçmak** (2011, s. 562).

395. **tini kırılmak**

tin (II) su vb.lerinde soğukluk, keskinlik, sertlik: Koy suyun **tini kırılısın** (1982, s. 4763).

396. **tormuk altına sokmak**

tormuk emir: Ne demek istiyorsun, beni **tormuğun altına** mı **sok**acaksın ? (1982, s. 4769).

emir altına almak (2011, s. 794).

397. **tort gibi**

tort (III) çokluk ve sıklık belirtir: Bu ağaç **tort gibi** meyve tutmuş (1978, s. 3969).

“tort” maddesindeki tarif “tort gibi”nin tanımı olmalı.

398. **tort yüzlü**

tort (VI) asık çatık (yüz için): Çok **tort yüzlü** (1978, s. 3969).

asık suratlı (2011, s. 164).

399. **toz toparmak**

tosmak (IV) baş vurmak: Ali kendi işi için tostuğu yerlerden bir **toz toparmadı** (1978, s. 3972).

“toparmak” kelimesi /k/-/t/ değişimine bir örnek olmalı. *Derleme Sözlüğü*’nde “toparmak” maddesi bulunmamaktadır. *Türkçe Sözlük*’te ‘toz kaldırmak’ manasıyla verilen “toz koparmak” deyim olmamalı; zira “koparmak” kelimesi ‘kaldırmak’

manasıyla *Tarama Sözlüğü*'nde bulunmaktadır (1969b, s. 2650). *Derleme Sözlüğü*'ndeki "toz toparmak" ise 'bir şey elde etmek' manasında kullanıldığından deyim olmalı.

400. **tölüne gelmek**

töl (IV) elverişli, uygun durum: **Tölüne gelirse** kazanırım (1978, s. 3979).

401. **tömlük etmek**

töm (II) hayvan: İnsanın ağzından kötü söz çıkmaz, temiz konuş **tömlük etme** (1978, s. 3980).

hayvanlık etmek (2011, s. 1074).

402. **tüyleri hörpülme**

hörpülme dikleşmek, diken diken olmak: **Tüylerim hörpüldü** (1974, s. 2435).

tüyleri diken diken olmak (2011, s. 2404).

403. **tüyleri örçeşmek**

örçeşmek (II) ürpermek: Korkudan **tüylerim örçeşti** (1977, s. 3343).

tüyleri ürpermek (2011, s. 2404).

404. **uçuhlu etmek**

uçuhlu Korkak, korkulu: Bizi **uçuhlu etdi** kele (1982, s. 4781).

405. **ummaya karmak**

umma erkekte cinsel güç yokluğu: Efendim, ben **ummaya karmışım** (1972a, s. 4037).

406. **uykusu perikmek**

periktirmek kaçtırtmak (uyku için): **Uykumu periktirdi** (1977, s. 3430).

uykusu kaçmak (2011, s. 2429).

407. **üdürgü gibi**

üdürgü (II) korkunç ve saldırgan yaratık, canavar: **Üdürgü gibi** (1982, s. 4791).

"üdürgü gibi" şeklinde ayrıca bir madde başı olsa da buradaki mana farklı: **üdürgü gibi** ayağına çabuk, çevik, girişken (1979, s. 4058), *canavar gibi* iri yarı, saldırgan; çok fazla (2011, s. 440).

408. **üfürüğü kesilmek**

üfürük (I) soluk: Çocuklara söz anlatacağım diye **üfürüğüm kesildi** (1979, s. 4059).

soluğu kesilmek (2011, s. 2135).

409. **üğüz keçi gibi**

üğüz (I) uyuz: **Üğüz keçi gibisin** be! (1979, s. 4062).

410. **ünü tünü kalmamak**

ünü tünü ses, bilgi, eser, iz (çoktan görünmeyen kimse için): **Ünü tünü kalmadı** (1982, s. 4794).

ses seda çıkmamak (Aksoy, 1993, s. 871), *ses çıkmamak* (2011, s. 2077).

411. **ürgüye sığmamak**

ürgü ölçü, hesap: Yapılan masraf **ürgüye sığmıyor** (1979, s. 4069).

çekiye gelmez (2011, s. 510).

412. **üstüne pintişmek**

pintişmek bir kimseyi çok rahatsız etmek, başına bela olmak: Ben kendisinden çekindikçe **üstüme pintişiyor** (1977, s. 3457).

“pintişmek” maddesindeki tarif “üstüne pintişmek”in tarifi olmalı.

üstüne gitmek (2011, s. 2452).

413. **üstüne zorunmak**

zorunmah yürüme: **Üstüne zorunmuş** (1982, s. 4841).

üstüne yürümek (2011, s. 2453).

414. **üzerinden tösemek**

tösemek (III) ortadan kaldırmak, gidermek: **Üzerimizdeki** belayı **tösledik** (1978, s. 3985).

üzerinden atmak (2011, s. 2459).

415. **vesek tutmak**

vesek karşılık: Kalemın yokluğunu **vesek tutma**, zaten yazmayacaktın (1979, s. 4097).

bahane etmek (2011, s. 233).

416. **vık diyi**

vık zor, baskı nedeniyle birden çıkarılan boğuk ses: Düşer düşmez **vık diyi** canı çıktı (1979, s. 4100).

“küt diye, şak diye” örneklerindeki gibi ‘ansızın’ (2011, s. 1564, 2198) manasında olmalı.

417. **vizirini çekmek**

vizir günah karşılığı ceza: **Vizirini** gendi **çেকেcek**, sana ne (1979, s. 4106).

cezasını çekmek (2011, s. 458).

418. **voliv çevirmek**

voliv başkasına sezdirmeden zararına davranarak, kendine kazanç sağlamak: Akılınca **voliv çeviriyor** (1979, s. 4107).

bk. menevre çevirmek

419. **yağ öz bırakmamak**

kollamamak ilerisini düşünmeden bol bol kullanmak, harcamak: Baba oğul kollamadan yediler, evde **yağ öz bırakmadılar** (1975, s. 2920).

420. **yağız yere gitmek**

yağız yer cehennem, sin: **Yağız yere gidesin** (1979, s. 4121).

bk. cehennemin tumbatına gitmek

421. **yağmurdan kaçarken çifşiyiğe tutulmak**

çifşiyik dolu: **Yağmurdan kaçarken çifşiyiğe tutulduk** (1968, s. 1205).

yağmurdan kaçarken doluya tutulmak (2011, s. 2502).

422. **yarası hıysukmak**

hıysukmak hastalık ya da başka bir durum iyiye gitmemek, depresmek: **Yaram hıysuktu** (1974, s. 2381).

derdini deşmek (depreştirmek) (2011, s. 639), *yarasını deşmek* (2011, s. 2532).

423. **yedi ceddine okumak**

fiçimək uzun değnek: Elime fiçimağı aldım mı keçilerin **yedi ceddine okurum** (1972a, s. 1850).

424. **yeğın yanı yere gelmek**

hund ilenç olarak kullanılır: **Yeğın yanın yere gele** de gerdanın hund ola (1974, s. 2443).

yeğın sırtı yere gelmek (2016, s. 433).

425. **yere söykemek**

söykemek yatırmak, sermek: Merhametsiz adam koca ormanı **yere söykemiş** (1978, s. 3683).

yere sermek (2011, s. 2576).

426. **yerin timine geçmek**

tim (I) dip, en alt, temel: öyle bir yağmur yağdı ki **yerin timine geçti** (1978, s. 3933).

427. **yerin zımarasına geçmek**

zımara yerin dibi: **Yerin zımarasına geçesin** (1979, s. 4369).

yerin dibine geçmek (girmek) (2011, s. 2576).

428. **yerini taklamağ**

taklamağ almak, tutmak: Men öldim **yerimi taklısan?** (1982, s. 4737).

yerini tutmak (2011, s. 2577).

429. **yıkımı götürmek**

yıkım para harcama gücü: Hasan **yıkımı götürür** dedik, vardık şölen vermesini istedik (1979, s. 4263).

masrafı çekmek (2011, s. 1632).

430. **yiv çekmek**

yiv (XI) koku: Köpek gibi **yiv çeksem**, köyde mal koymazdım (1979, s. 4283).

kokusunu (koku) almak (duymak) (2011, s. 1459).

431. **yufa gitmek**

yuf boş, karşılıksız: Bütün emeklerim **yufa gitti** (1979, s. 4311).

bk. gırığa çıkmak

432. **yüreği dönmek**

dönmek (II) bulanmak, altüst olmak: **Yüreğim döndü** (1969a, s. 1586).

yürek (I) karın, mide, bağırsak (1979, s. 4332).

bk. içerisi kolay olmak

433. **yüreği ödüllenenmek**

ödüllenenmek yaralanmak: **Yüreğim ödüllendi** (1982, s. 4620).

gönlünü yaralamak (2011, s. 965).

434. **yüreği ödüllü**

ödüllü dertli, yaralı: **Yüreği ödüllü** (1977, s. 3311).

yüreği yaralı (Aksoy, 1993, s. 956).

435. **yüreği pelezimek**

pelezimek kalbi çarpmak, hızlı hızlı atmak: Öyle korktum ki **yüreğim pelezidi** (1977, s. 3424).

yüreği çarpmak (2011, s. 2626).

436. **yüreği savruhmah**

savruhmah sıkıntıyı atmak, serinlemek: Şerbeti içince **yüreğim savruhtu** (1978, s. 3555).

Ayrıca *bk. savrukmak* yürek çarpmak (1982, s. 4674).

“savruhmah” maddesindeki tarif “yüreği savruhmah”ın tarifi olmalı.

yüreği serinlemek (2011, s. 2626).

437. **yüreği tappılamak**

tappılamak tehlikeyi daha önceden sezmek: **Yüreğim tappıladı** (1978, s. 13828).

içine doğmak (2011, s. 1142).

438. **yüreği telefsimek**

telefsimek yüreği ezilmek: **Yüreğim telefsidi** (1978, s. 3868).

“telefsimek” maddesindeki tarif “yüreği telefsimek”in tarifi olmalı.

yüreği ezilmek (2011, s. 2626).

439. **yüreği töpürdemek**

töpürdemek yürek çarpmak: **Yüreğim** heyecandan **töpürdüyor** (1978, s. 3983).

bk. yüreği pelezimek

440. **yüreğine güçlük çökmek**

güçlük (II) ağrı, tıkanıklık: **Yüreğime** bir **güçlük** çöktü (1972b, s. 2211).

441. **yüreğinin tavisı sönmek**

tavisı ateş, sıcaklık: **Yüreğimin tavisı söndi** (1982, s. 4743).

442. **yüz dutağı etmek**

dutak (VI) suçlu bir kimsenin affedilmesine sebep olacak şey: Babam bana kırgındı, yeni doğan çocuğumu **yüz dutağı** ettim de kendimi affettirdim (1969a, s. 1611).

443. **yüzü özgemek**

özgemek değişmek: Beni görünce **yüzü özger** (1977, s. 3372).

yüzü düşmek (2011, s. 2631).

444. **yüzü tepsimek**

tepsimek yorgunluk, güçsüzlük, hastalık nedeniyle sararmak: **Yüzü tepsimiş** (1982, s. 4753).

yüzü sararmak (2011, s. 2631).

445. **yüzünde tavşan tüyü olmak**

tavşan tüyü (I) güleç yüzlü olma için: **Yüzünde tavşan tüyü varmış** gibi hemen güler (1978, s. 3849).

“tavşan tüyü” maddesindeki tarif “yüzünde tavşan tüyü olmak”ın tarifi olmalı.

446. **yüzünü kiritmek**

kiritmek yüzünü asmak: Gene **yüzünü kiritti** (1975, s. 2878).

“kiritmek” maddesindeki tarif “yüzünü asmak”ın tarifi olmalı.

surat asmak (1982, s. 4654; 2011, s. 2173).

447. **zağı gelmek**

zağ (VII) zaman, sıra: Artık işin **zağı geldi** (1982, s. 4341).

sırası gelmek (2011, s. 2098).

448. **zağ kesilmek (geçmek)**

zağ (I) hız, tav, şiddet: Ateşin **zağ kesildi**, **geçti** (1979, s. 4341).

bk. hovı geçmek

449. **zağın kırmak**

zağ (I) güç, kuvvet: Oğlumun hastalığı **zağımı kırdı** (1979, s. 4341).

gücünü üzme benzerini yapmak hususunda bir kimseyi âciz bırakmak, bir şey yapamaz hâle getirmek, yormak, kuvvetini kesmek (1967, s. 1842), *gücünü üzme* canını sıkmak; boş yere yorulmak (1972b, s. 2210), *iflahını kesmek* (2011, s. 1153), *gücü kesilmek* (2011, s. 994).

450. **zırzavası bozuk olmak (bozulmak)**

zırzava içgüçü: Bu günlerde **zırzavam bozuk** (1979, s. 4380).

morali bozulmak (2011, s. 1696).

451. **ziviri bulanmak**

zivir (II) iç, mide: Ahmed'i gördükçe **zivirim bulanıyor** (1979, s. 4390).

bk. içerisi kolay olmak

Sonuç

Çalışma kapsamında, *Derleme Sözlüğü*'nün tamamı taranarak tanık cümlelerinden 572 deyim tespit edilmiştir. Tespit edilen deyimler, öncelikle *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler (BAAD)* ile daha sonra da edebî dildeki söz varlığını ihtiva eden *Türkçe Sözlük* başta olmak üzere edebî dildeki deyimleri muhtevi kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma neticesinde, *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarındaki 572 deyimden 25'inin aynı ya da benzer biçimiyle *BAAD*'de, ağız özelliği olarak telaffuz farklılıkları içerenler de dâhil olmak üzere 121'inin ise *Türkçe Sözlük*'te yer aldığı görülmüştür.

Çalışmada, *Türkçe Sözlük*'le ortak 121 deyim dikkate alınmamış ve böylece 451 deyim "*Derleme Sözlüğü*"nün tanıklarındaki deyimler" başlığı altında abece sırasıyla liste hâlinde verilmiştir. Bahse konu liste hazırlanırken deyimlerin kaynak eserlerde yer alan ilgili biçiminin yanı sıra söz konusu deyim, deyimden benzer biçimlerine ve *Derleme Sözlüğü*'ndeki ilgili maddeye ait hususiyetlere dair izahlara da yer verilmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nün tanık cümlelerindeki deyimlerin ve bu deyimleri içeren maddelerin çalışmamız neticesinde tespit edilen hususiyetleri kısaca şu şekildedir: *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak kaydedilen deyimlerin bazıları, eksik kelimelerle madde başı yapılmıştır. Bazı deyimlerin tarifleri, yalnızca tanık cümleye hasredilecek şekilde kaydedilmiştir. Bazı madde başlarına ait tarifler, açık değildir. Bazı madde başlarına ait tarifler, ilgili kelimenin manasından ziyade söz konusu kelimenin tanık cümledeki deyim içerisinde kazandığı manayı ifade etmektedir. Bazı madde başları ile örnekleri uyuşmamaktadır. Bazı madde başlarında yer verilen tanıklar içerisinde geçen ve ilgili

cümlede kullanıldığı biçim veya mana ile edebî dilde de kullanılmayan bazı kelimeler, *Derleme Sözlüğü*'nde madde başı olarak yer almamaktadır. Tanıklardan tespit edilen deyimlerden bazıları, kaynaklarda atasözü olarak kaydedilmiştir. Tespit edilen deyimler arasında, bir atasözünün içerisinde yer alan örnekler olduğu gibi iki deyim iç içe kullanıldığı örnekler de mevcuttur. *Derleme Sözlüğü*'nde yer verilen ve içerisinde deyim kullanılan tanıklardan biri Eşref-zâde 'Abdu'llâh er-Rûmî'ye ait bir beyittir.

Derleme Sözlüğü'nün tanık cümlelerinden tespit edilen 572 deyim yalnızca 25'inin aynı ya da benzer biçimiyle *BAAD*'de ve sadece 121'inin *Türkçe Sözlük*'te yer alması dikkat çekicidir. Bu husus, *Derleme Sözlüğü*'nün tanıklarında yer aldığı hâlde söz konusu sözlükte madde başı olarak kaydedilmemiş olan deyimlerin büyük bir kısmının deyimleri muhtevi kaynaklarda yer almadığını göstermektedir. Bu sebeple, yalnızca bir deyim listesi verilmeyip söz konusu deyimlere ve bu deyimlerin yer aldığı maddelere ait hususiyetlere de yer verilen bu çalışmanın; deyimleri muhtevi öbür kaynaklara girmemiş çok sayıda deyim benzerleri ile birlikte tespit edilmiş olması bağlamında, hususi olarak bölge ağızları deyim hazinesine, umumi olarak da Türk deyim hazinesine mühim bir katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü - II Deyimler Sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. Kapı Yayınları.
- Ahmed Vefik Paşa. (1288). *Türkî Durûb-i Emsâl - Atalar Sözi*. Maṭba'a-yı 'Âmire.
- Ayverdi, İ. (2011). *Kubbealtı Lugatı - Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Milliyet - Kubbealtı Neşriyatı.
- Berke, M. (1952). Kırım Atasözleri III. *Türk Folklor Araştırmaları*, 2(31), 495-496.
- Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı. (1314-1336?). *Atalar Sözü Mecmuası* (I, Etüt/104-1; II, Etüt/104-2). Türk Dil Kurumu Kütüphanesi.
- Duymaz, A. (2023). Balıkesir'den Derlenmiş Atasözleri ve Deyimler. A. Duymaz (Ed.), *Balıkesir Somut Olmayan Kültürel Miras Alan Araştırmaları* kitabı içinde (3-20 ss.). Balıkesir Valiliği.
- Elçin, Ş. (1963). Türk Atasözlerinde At. *Türk Folklor Araştırmaları*, 8(171), 3189-3192.
- Erşahin, İ. (2011). *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*. Ötüken Neşriyat.
- Eşref-zâde 'Abdu'llâh er-Rûmî. (1307). *Divân-ı Eşref-oğlu 'Abdu'llâh er-Rûmî*. Muḥibb Maṭba'ası.
- Firûzâbâdî, M. (1268). *al-Ukÿânûsu 'l-Basîṭ fî Tarcamati 'l-Kâmûsi 'l-Muḥîṭ* (C. 1). (Çev.: Cenânioğlu Ahmed 'Âşım).
- Firûzâbâdî, M. (1272). *al-Ukÿânûsu 'l-Basîṭ fî Tarcamati 'l-Kâmûsi 'l-Muḥîṭ* (C. 3). (Çev.: Cenânioğlu Ahmed 'Âşım).
- Kanmaz, A. (2023). *Derleme Sözlüğü'nde Deyimlerin Tematik Sınıflandırılması ve Haritalandırılması*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Soykut, İ. H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. Ülker Yayınları.
- Steingass, F. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary - Including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature. - Being Johnson and Richardson's Persian, Arabic, and English Dictionary - Revised, enlarged, and enterly reconstructed.*

- Şinâsî & Ebü 'z-Ziyâ (1302). *Ḍurûb-i Emsâl-i 'Osmâniyye*. Matba'â-yı Ebü 'z-Ziyâ.
- Tezcan Aksu, B., Akalın, Ş. H. & Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1963). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I (A)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1965). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II (B)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1967). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü III (E-İ)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1968). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III (C-Ç)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1969a). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV (D)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1969b). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü IV (K-N)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1971). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarlarıyla Tarama Sözlüğü V (O-T)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1972a). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V (E-F)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1972b). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI (G)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1974). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII (H-İ)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1975). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII (K)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1977). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX (L-R)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X (S-T)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI (U-Z)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII (Ek-I)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. bs). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2016). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vâcîd. (1275). *Ḍurûb-i Emsâl*. 'Aşir Efendi Matba'ası.
- Yoksul, C. (2013). *Çorum Yöresi Sözlü Kültürü*. Çorum Belediyesi Kültür Yayını.